

**ВОЛОДИМИР ЯНІВ**

**УКРАЇНСЬКА ДУХОВІСТЬ  
у  
ПОЕТИЧНОЙ ВІЗІІ ШЕВЧЕНКА**

**Відбитка із збірника присвяченого пам'яті З. Кузелі  
Записки НТШ т. CLXIX**

**ВОЛОДИМИР ЯНІВ**

**УКРАЇНСЬКА ДУХОВІСТЬ  
у  
ПОЕТИЧНІЙ ВІЗІЙ ШЕВЧЕНКА**

**Відбитка із збірника присвяченого пам'яті З. Кузелі  
Записки НТШ т. CLXIX**

**Париж 1962**



# УКРАЇНСЬКА ДУХОВІСТЬ У ПОЕТИЧНІЙ ВІЗІ ШЕВЧЕНКА

## I. Поставлення проблеми й методологічні прийоми

**А.** Коротка характеристика досьогодніх етнопсихологічних досліджень української духовності. У нас виправдано констатується незадовільний стан дослідження вдачі українського народу<sup>1)</sup>. Причина явища в намаганні — зрештою, зрозумілому — дати передчасну синтезу, без належної попередньої аналітичної підбудови. У результаті масово забагато суб'єктивних узагальнень, які — хоч і відповідають, може, дійсному станові — не дають змоги перевірити, яка є передумовою вивершного наукового досліду.

Перша така спроба синтезу це «Дві руські народності» М. Костомарова, яка з'явилася 1861 року в третій книзі журналу «Основа»; якщо зважити, що початки етнопсихології у зафіксований формі<sup>2)</sup> припадають на 1860 рік, то за Костомаровим треба визнати справді пionерську ролю. Але цей факт виправдає рівночасно методологічні недоліки праці, яка була, власне кажучи, радше близькою робочою гіпотезою, що потребувала б щойно підтвердження у пізніших детальних аналізах. Писана публіцистичною методою, при чому автор свої суб'єктивні переконання аргументував відірваними фактами з історії чи прикладами з етнографії, праця все таки завдає небуденні ерудиції Костомарова (зокрема в обидвох названих ділянках — історії й етнографії, які були ягою спеціальністю), його загальний начитаності, знанню «двох народностей» і — незаперечно також — інтуїції принесла низку глибоких спостережень і стала вихідним моментом усіх дальших дослідів.

Проте, систематичні досліди натрапляли на поважні труднощі, бо, власне кажучи, вони вимагали б окремих дослідницьких інститутів чи організацій

<sup>1)</sup> Д-р Б. Цимбалістий. Родина і душа народу. (В монографічному збірнику «Українська душа» журналу «Проблеми»). В-во «Ключі». Нью-Йорк-Торонто 1856. стор. 26-43.

<sup>2)</sup> За дату виникнення етнопсихології як окремої наукової ділянки приймають дату появи першого числа «Zeitschrift für Völkerpsychologie», в якій II засновників — перших редакторів названого часопису (M. Lazarus і H. Steinthal).

збірної праці в університетських семінарах. При відсутності потрібних наукових установ, ми обмежилися в ділянці етнопсихології насамперед зформулюванням низки поглядів, без претенсій на науковість і їх повну обґрунтованість. Масмо на думці ідеологічні твори Д. Донцова<sup>3a</sup>), В. Липинсько-го<sup>3b</sup>), І. Федорович-Малицької<sup>3c</sup>) та ін.

Поважним кроком вперед є цюю студія Я. Яреми п. н. «Українська духовість в II культурно-історичних виявах<sup>4</sup>». Автор — фаховий психолог, ознайомлений із модерною психологічною методою та літературою — виходить від поняття структури, розглядаючи українську духовість від кутом країнної та однобокої інтерпретованості. Продумана структура недас викладові Яреми плястичної суцільності та спричинюється до його систематичності. Послідовно й логічно виводить Ярема Й похідні данності духовності, як от: втеча від світу, критика й насміх над зовнішністю, пасивність вдачі, культ духовості в нахилом до моралізму, емотивність та егоцентризм. Позитивом його студії є також факт, що він нав'язує до попередників (Костомаров, Липинський, Чижевський), зокрема якщо зважити, що за новішими поглядами (Ф. Лсрш) для етнопсихологічних висновків мас велику вартість саме вже зіставлення навіть найоб'єктивніших характеристик різних авторів. Проте, сама генеза студії (доповідь на конгрес!) закреслює ІІ рамці й вказує на недоліки. Нав'язання до попередників — це не систематичне порівняння їх поглядів, а тільки їх характеристика. Ілюстративний матеріял (історіософічно-культурницький), правда, дібраний влучно й старанно, але фрагментарний, а отже суб'єктивний і в результаті — таки дещо випадковий. Тому сміливій і талановитій синтезі Яреми бракує таки аргументаційної сили, яку може запевнити тільки індукційна метода.

На дорозі систематизації йде далі О. Кульчицький, який в своїй важливій студії «Риси характерології українського народу<sup>5</sup>» розглядає вдачу українця з погляду ІІ формациї шістьма різними зовнішніми чинниками: расовими, географічними, історичними, соціопсихічними, культуроморфічними та глибинно-психічними. Ця систематизація в значній мірі боронить перед суб'єктивною довільністю, уможливлюючи взаємоконтроль, але й тут обмеженість місця дала змогу радше на вказання напрямних досліду, — на поставлення проблеми, як на підсумок, і тому сам автор не називає своєї праці інакше, як пролегоменами. Спеціальна цінність студії у зверненні уваги на діференціяльний момент, отже на те, що нас різниТЬ між собою внутрі (у висліді наявності різних расових чинників, впливання різних географічних полос, різної історичної долі волостей, різної соціальної формaciї верств, тощо). Цей момент, стаком поштовхом до дослідів регіональної характерології, рівночасно є першосторогою перед задалеко посуненим узагальненням, проте, — при обмеженості місця — ще більше спричинюється до лаконічності остаточних висновків, — до характеру «пролегоменів» студії. Врешті, метода Кульчицького, вносячи оригінальний момент роблення висновків із постійно діючих чинників на формування колективної психікі (якою духовістю на підставі дедукції повинна бути), рівночасно віддається від емпірії, від нагромаджування констатаций, якою духовість українця у найрізномірніших виявах є.

Ця коротка й дуже схематична характеристика сама визначує завдання

3a) «Націоналізм», Львів 1926, та низка пізніших публіцистичних праць, зокрема: «Де шукати наших традицій» (1938), «Дух нашої давнини» (1944). 3b) «Листи до братів хліборобів», писані в 1919-26 рр., видані окремою книгою 1926 р. 3c) «За силу й перемогу», Львів 1938.

4) Студія видана у Збірнику «Перший Український Педагогічний Конгрес — 1935»; Збірник з'явився накладом Т-ва «Рідна Школа», у Львові 1938 р.

5) Студія написана спеціально для першої частини Енциклопедії Украйнознавства (підручникової). Див. стор. 708-718. Мюнхен-Нью-Йорк 1949.

дальшого наукового досліду. Коли дотеперішні «робочі гіпотези» чи «пролегомена» у синтетичній прозці визначають уже шляхи, то в майбутньому прийдеться у детальній аналізі найрізноманітніших духових проявів зібрати матеріал для аргументації узагальнене, який, рівночасно, доповідає би методою індукції дедуктивну схему Кульчицького. На конечність такого доповнення вказав я вперше на 1-ї науковій Конференції НТШ у Европі (Сарсель, 1952), наголошуячи рівночасно важливість систематичної аналізи історичних процесів, як відбиття чи випромінювання духовості даної національної спільноти, і зокрема підкреслюючи важливість аналізу витворів культури, насамперед літературних творів. Постулат був — і надалі залишився — тим більше актуальний, що досьогодні індуктивні аналізи І. Мірчука <sup>6a</sup>), Б. Цимбалістого <sup>6b</sup>), почасти В. Шербаківського <sup>6c</sup>) належать до рідкісних явищ і мають дуже тільки фрагментарний характер. Послідовно, отже, згідно з поставленним постулатом, я зайнявся аналізою літературних творів, присвячуячи першу аналізу «Кілограм Бітія».?) Студії над поетичною творчістю Шевченка — це продовження збирання матеріалу, при чому накреслений плям тим більше викривлений, що студії сучасників (зainteresованих у тогожній проблематиці) повинні доповнюватися, а не перехрещуватися. В даному випадку: накреслений плям це доцільне відмежування власного досліду від праці Кульчицького.

Звичайно, при кінцевому підсумку зібраного найрізноманітнішого матеріалу треба буде узгляднити ще ті вартісні праці дослідників, які етнопсихологію займаються тільки на маргінації своїх засадничих наукових студій, як наприклад: Д. Чижевського <sup>6d</sup>), П. Феденка <sup>6e</sup>), І. Рибчиня <sup>6f</sup>), А. Княжинського <sup>6g</sup>) та ін.

---

<sup>6a</sup>) «Tolstoi und Skovoroda, zwei nationale Typen», Записки УНІ в Берліні, Т. II., 1929. Стор. 24-51. «Das Dämonische bei den Russen und Ukrainern. UWAN. VII. Августбург. <sup>6b</sup>) пор. цитовану в примітці 1) студію. <sup>6c</sup>) «Стародавній український соціальний устрій на основі аналізу українського весілля». ЛНВ I. Мюнхен 1948.

?) Аналіза представлена на згаданій у тексті І-їй Науковій Конференції НТШ, друкована згодом п. и. «Українська духовість у творах Костомарова» у місячнику «Візвольний Шлях» ч. 12 (75), за грудень 1953.

<sup>6d</sup>) «Головні риси українського світогляду в українській культурі». Подебради 1940. (Цієї праці, на жаль, досі я не міг отримати і цитую її тільки на підставі інших праць.) Коротко питання українського світогляду торкається Чижевській і в своїй підручниковій праці: «Нариси з історії філософії на Україні». Український Видавничий Фонд. Прага 1931. <sup>6e</sup>) «Вплив історії на український народний характер». Науковий Збірник УВУ, т. III. Прага 1942. <sup>6f</sup>) І. Рибчин написав з ділянки етнопсихології габілітаційну працю п. и.: «Соціально-психічна динаміка українського хо-зяїства» (Грац 1949; рукопис німецькою мовою). Короткий полулярний витяг з тієї праці він подав у тижневику «Українська Думка», чч. 41-42 за 1950 р. п. и. «Зв'язок характеру українця з українською землею». Саме з того винятку виразно виникає, яка небезпека грозить, якщо два дослідники рівночасно займаються дослідівно тією самою темою, бо при тоготожності висновків важко іноді встановити право першості. В даному випадку право авторства — незаперечно — за Кульчицьким, бо його студія часово появилася перша, але треба підкреслити, що праця І. Рибчиня постала мезалежно, ще тоді, як він не мав змоги ознайомитися з поглядами Кульчицького. <sup>6g</sup>) «Дух нації». Бібліотека Українознавства НТШ ч. 6. Нью-Йорк — Філадельфія — Мюнхен 1959. Праця поважна розміром (291 стор.), але зона тільки в малій мірі відповідає піднаголовкові: Соціологічно-етнопсихологічна студія, і насправді матеріалу для характерології українського народу в ній мало.

**Б. Літературний твір як джерело етнopsихологічного досліду.** Зв'язок об'єктивизованих виявів культури (завершених мистецьких творів) із духовістю народу відомий, науково обґрунтowany, — і він лягав не раз в основу етнopsихологічних праць. Так напр. (щоб вказати на зв'язок у різних і ділянках), В. Бунд написав окрему працю п. н. «Народи і їх філософія»<sup>9a)</sup> А. Е. Брінкман займається «Духом націй»<sup>9b)</sup> на підставі архітектурних архітекторів, а Д. Чижевський вказав на своєрідність бароккової культури для українців на підставі аналізи літературних творів<sup>9c)</sup>. Але всі названі праці є також узагальненнями (хоч і спеціалізованими).

Щоб обергти перед небезпекою передчасного узагальнення з методологічного погляду найдоцільніше аналізувати за чергою спадщину поодиноких творів (мистців чи письменників), при чому з природи речі — з огляду на компетенцію — поле досліду для поодиноких етнopsихологів мусить бути обмежене тією ділянкою культури, яку вони мають за найкраще опановану: в даному випадку я обмежую поле досліду літературою.

Літературний твір це вияв індивідуальної духовності автора і, як такий, насамперед цікавий для індивідуального психологічного профілю; все ж скільки національна здача проявляється виключно за посередництвом конкретних одиниць, то з цього погляду літературний твір має вартість як етнopsихологічний матеріал. До того ж твір не тільки є витливом духовності автора, але він часто відбиває й конкретне оточення, а це тільки збільшує його документарну — чи матеріалову — вартість. Це зauważення банальне, але воно потрібне з двох оглядів: насамперед, противники етнopsихології закидають, що мовляв, не можна з однінчого робити висновків про загальне, забуваючи, що порівняння паралельних виявів однінчого і зіставлення спільного (чи тотожного) з однінчими прикладів найкраще свідчить про існування загального, про характеристі для спільноти риси духовності. Крім того, однінче, випливаючи з індивідуальної духовності та, евентуально, відбиваючи (за поодиноких випадках навіть «фотографуючи») оточення, рівночако глибше на нього, — формує більше я дальше середовище, а отже спричиняється до постання чи закріплення загальної — спіальної — національної духовності. Звичайно, зауважу подана з огляду на призначення студій в дуже якісні форми, бо питання належить не до конкретного досліду, а до загальної методології етнopsихологічних дослідів, а на цьому місці згадую про нього тільки для підкреслення повної свідомості можливих закидів.

Але це розрізняється між індивідуальним і загальним важливе — методологічно — ще й з іншого погляду: воно примушує до обережності, бо воно дозволяє про загальне говорити на підставі однінчого тільки (і що й іноді), коли порівняльного матеріалу є досить, — коли, отже, відповідних аналіз однінчих творів (чи пак індивідуальних творчостей) є достатня кількість. А втім це випливає з самих засад індуктивної методи, яка уповноважує до цілком наукових висновків тільки тоді, коли маємо справу з повною математичною індукцією (висновок є всіх відомих випадків на новий пізнання випадок: з «п» на «п + 1»). Всякя інший висновок є тільки правдоподібний, при чому ступень правдоподібності росте із кількістю пізнаних випадків.<sup>10)</sup> Так з'ясоване завдання вка-

<sup>9a)</sup> «Die Nationen und ihre Philosophie», праця написана 1915 р., — цитую за пізнішим виданням у видавництві A. Kröner (18 том малого — «кінешнькового» — видання); Штутгарт 1941. <sup>9b)</sup> Albert Erich Brückmann. Baukunst des 17 und 18 Jahrhunderts in Italien, Frankreich und Spanien (4 вид. 1930) і Geist der Nationen (4 вид. 1948). <sup>9c)</sup> Історія української літератури II. Прага 1943.

<sup>10)</sup> Пор. підручник логіки або філософічний словник, напр. Dr. Max Apel. Philosophisches Wörterbuch. Berlin 1948. Стор. 125-126.

зує на його величину, а одночасно на скромність причинку в постаті аналізи творчої спадщини одного письменника чи поета.

Трудність завдання комплікується ще фактом, що нація існує в часі й просторі: в часі національна духовість підпадає змінам, а простір здебільшого зумовлює територіальні відхилення. Коли, точно беручи, важко говорити про психологію одиниці (як про столу, незмінну вартість), а говорить — як радше про психологічний профіль, що узгляднене розвитковий процес, то це тим більше стосується спільноти, зокрема спільноти типу нації, життя якої далеко довше, ніж життя одиниці. При тому саме треба узгляднати і «формуючу чинники», про які говорять цитовані Кульчицький чи Феденко. Ці диференціальний моменти можна б ще допомогти формуючими чинниками внутрішньонаціональних груп: родини, роду, громади, якісні тощо. Таким чином, диференціальний момент звертає увагу на відмінність духовностей діб, територій, груп. Аналіза творчості поодиноких письменників може саме причинитися до вистудіювання того диференціального моменту,<sup>11)</sup> даючи матеріал до відповідних часткових синтез (про психологію доби, провінції чи верстан). В еспекті духовності нації, як цілості, у П трирані в часі та просторі, диференціальний момент вказує на необхідність робити зіставлення матеріялу з різних діб, територій, кляс, якщо узагальнення мас бути науково обґрунтоване. Від різновідності та багатства матеріялу залежить ступінь вартості синтез. Останні зауваження, власне кажучи, методологічно очевидні, але подаю їх знову тільки в зв'язку із частими — до речі, доволі примітивними — «критиками», які насправді ломляться у відкриті двері. Подаю ці зауважки також, щоб виразно і в цей спосіб підкреслити, що аналіза творчості одного одиночного письменника з погляду етнопсихології до загальних висновків як ніяк не уповноважнє. І можна трактувати тільки як цеглину до будівлі. Натомість добутій матеріял, як засіб перевірки існуючих синтез, робочих гіпотез чи пролегоменів, — незалежний, а його спеціальна цінність у далекосяжному вислідіненні суб'єктивного моменту.

Шлях, що відкривається перед етнопсихологами, дуже далекий та нелегкий. Аналіза творчості сотень письменників всіх діб та волостей, різного соціального походження й освіти, — і, послідовно, аналіза творчості сотень мистецтв усіх ділянок культури, — а далі аналіза історичних процесів, зокрема у ІХ тенденції до витворення певних об'єктивізованих соціальних форм — все це узасаднює коротко вгорі висловлену думку, що до здійснення так закорисного досліду треба б праці окремих семінарів із відповідно зарганізованою працею, при співпраці катедр психології із катедрами літератури, історії, соціології, історії мистецтва тощо. І цей факт вияснює, чому досі, не зважаючи на поважний «вік» української етнопсихології, ми поза узагальнення не мийшли (до речі, на так широко закорисну програму не можуть зважитись навіть добре вивінувані семінари державних народів).

Представлена студія є першою повною і систематичною етнопсихологічною аналізою творчості українського поета.<sup>12)</sup>

**В. Поетична творчість Шевченка як предмет досліду.** При рішенні збирати етнопсихологічний матеріал шляхом аналізу літературної творчості поодиноких письменників важливий сам вибір конкретного письменника.

11) Пор. мою студію: «Панські жарти у світлі етнопсихології» («Визвольний Шлях», за грудень 1956, січень та лютий 1957 р.), в якій я на підставі аналогій і протиставлень у двох поемах: «Панські жарти» та «Гайдамаки» вказую на певні своєрідності духовності галичаніна.

12) Згадана вгорі аналіза «Книги Битія» Костомарова (пор. стор. 5 і прим. 7) зроблена лише в зарисі, — для поставлення проблеми, і щодо систематичності П не можна порівнювати із теперішньою працею.

Вибір Шевченка можна, звичайно, уважати просто механічним, мовляв, найцікавіше аналізувати творчість найбільшого поета, як ще, крім того, зважити його війняткову ролю («національного пророка») у нашій спільноті. Таке «механічне» вяснення не є цілком позбавлене своєї рації, якщо зважити, як дуже заважив Шевченко (напевно, як ніхто інший з українців) на формуванні української національної свідомості і разом з тим української духовності взагалі. З цього погляду його поезія, як предмет досліду, має для етнопсихології першорядне значення, як «печатка його духа» на духовості поколінь. Але твори поста, які визначають його величину та його формуючий вплив на майбутніх та майбутніх, сайдуть рівночасно про те, що вони були близькі та сприйнятливі для сучасників, отже що вони відбивають — бодай у деякій мірі — їх власні хотіння й уподобання, які випливали з іншою цілою духовної постави.<sup>13)</sup>

Окремо треба підкреслити факт, що ми Шевченкову творчість пов'язуємо із окресленням геніальності, при чому в даному випадку знову не йдеться про наголошення суперлативності, вийняткової сили, талановитості, бож про це було вже сказане вище. Із геніальністю творчістю в'яжеться — поруч із оціночною вартістю чогось непересічного, надзвичайного, виняткового — ще й поняття спонтанності, безпосередності. А саме спонтанність пов'язує поета більче з оточенням, із середовищем, ніж гострий критицизм розуму; що тісніше пов'язання поета із середовищем, то більше підправдані висновки із індивідуальної творчості у Іх проскіні на ціле середовище. Це, зокрема, так у середовищах, для яких почуттєвість є спеціальною характеристичною, отже й у українському середовищі; це, зокрема, так для творців, для яких почуттєвість є спеціальною силою, отже для поетів, насамперед для ліричних поетів.

С єдиний момент, який каже надіятися в Шевченка а priori певної спонтанності, первісності, — таких важливих при всіх етнопсихологічних дослідах: без систематичної освіти не мав він того, що — для пластичності вислову — називмо шкільною дресурою, «дрилю», духової «муштри», яка має свої незаперечні позитиви, привчаючи до систематичності, педантії й критицизму, але яка рівночасно вбиває безпосередність та інстинкт. Читання Шевченкових творів цілком потверджує цей апріорний згадок: еруптивність, вулканічність є найбільшою силою поета (а втім і його незаперечною слабістю, якщо йде про мистецьке вивершення творів). Але нішо не може бути насправді цінніше для психологічного досліду, як та стихійна спонтанність, яка випливав із настрою оточення, але яка одночасно злиговує із оточенням. Спонтанність зближує й ототожнює.

І, врешті, останній момент: Шевченко, як ніхто інший у подібній мірі, може бути виправдано названий «народним поетом». Не тому (чи краще: не тільки тому), що він з народу вийшов, з народом і для народу жив і терпів, для нього писав, і то зрозуміло — бодай в значній частині — писав! У даному випадку важливіше, що він повними пригорщами черпав мотиви із народної поезії, і навіть, як на це не раз було вказане, впліват в поєднані фрази чи рядки із народних пісень або свідомо наслідував у своїй творчості народну поезію, зближуючись до неї формою та змістом. Перебімання мотивів, іноді в дослівномузвучанні, як попіс століттями, анонімно — при колективній творчості — поставали й наверстуювалися, мас для досліду духовості народу очевидне й незаперечне значення.

Це моменти, які спричинили вибір саме Шевченкової поетичної спад-

13) Етнопсихологічний аналіз творчості Шевченка присвятив я, як про це буде мова ще далі, кілька окремих студій. Проте, ці міркування про важливість досліду саме Шевченкової творчості для етнопсихології висловив я зразу, уступі до першої студії «Соціопсихологічна аналіза «Москалевої Криниці»». Студія була представлена на Шевченківській Науковій Сесії НТШ, у Парижі 1956 р., згодом, вона з'явилася в «Науковому Збірнику УВУ» т. VI (і окремою виданням, Мюнхен 1956, стор. 21).

шрини, як поля досліду; сам дослід повністю виправдав правильність вибору. Багатство добутого матеріалу було справді вийняткове; воно цінне, на-самперед, — згідно із запланованим призначенням — для етнопсихологіч- них студій. Але воно рівночасно дозволяє під спеціальним кутом глорифту на Шевченкову творчість та на Шевченка, — воно виявляє таку різносто- ронність постаті та багатоплановість творчості, що справді неможливо обійтися в характеристиці без окреслення геніальності. Щоб не обмежувати самою фразою, наведу для підтвердження цифри: в одній недовгій поемі («Москалева Крініця») аналіза виявила у 345 рядках не менше 41 місця, що свідчать про 18 різних соціопсихічних виявів, що їх можна б припорядкувати до 7 різних основних соціальних прямувань.<sup>14)</sup> Звичайно, це вийнятковий випадок. Але й систематична аналіза цілої творчості вия- вила, що на підставі Шевченкової творчості можна зробити етнопсихологічні висновки щодо сливів кожного соціального прямування, і то з вели- ким багатствомюансів, як про це буде ще мова при докладім поданні вислідів досліду. В деяких випадках можна б цитатами поезій Шевченка ілюструвати тези модерного підручника соціології, зокрема розділи про по- ставання спільноти.<sup>15)</sup>

Г. Соціальні прямування як класифікаційний принцип. У вступних ме- тодологічних зауваженнях необхідно наголосити конечність специфічної пе- дантірії при стосуванні запланованої аналізи. Зокрема треба відзначити, що николи не можна спиратися на аналізу одного тільки твору (бо в цей спо- сіб можна б довести діаметрально протилежні тези), а треба проаналізувати цілу творчість (яка, даючи матеріал для етнопсихологічних висновків, мо- же бути характеристична для еволюції досліджуваного автора, чи пак для його психологічного профілю у його динамічнім ставанні). Подруге, при громадженні матеріалу треба узгляднити всі місця, що стосуються до да- ного соціопсихічного вияву чи даної психофізичної диспозиції, отже рівною мірою всі ті місця, що свідчать за існуванням певної соціопсихічної дано- сті, що й проти неї. При вириданні цитат маємо радше до діла із менше чи більше детальною ілюстрацією поглядів інтерпретатора, ніж із сумішшю інтерпретацією поглядів досліджуваного автора. Не про ілюстрацію отже йдеється, але про сумішне порівняння й зіставлення всіх висловів, що сто- суються досліджуваної проблеми, чи — як певний ідеал — про статистичне скоплення. Це тим більше, що треба пам'ятати, що нормально кожна людина поєднає в собі психічні даності (за винятком людей виразно упослі- джених), і вже в індивідуальній психології різниці є не так квалітативно- го, як квантитативного характеру. Це правило стосується у ще більшій мі- рі духовності спільнот. А саме для скоплення ступня насилення дуже важ- ливі пропоновані зіставлення, які можуть мати своє завершення у статис- тичному підрахунку. Тому при подібній «мікроаналізі» необхідні повторен- ня чи численні посилання, а студії обсмово дуже розростаються.

Така педантірія можлива тільки при застосуванні заздалегідь проду- маного порядкучого принципу, щоб не пропустити ніякого вияву. При то- му при виборі поодиноких психічних даностей не можна йти надто в дета- лізування, але не можна також задовольнятися узагальненнями; для ясно- сті приклад: в загальній психології преважливе місце посідають враження чи реакції. Проте важко для характеристики людини виходити від дослі- ду II рецептивності чи здібності реакції. Це завело б нас в такі деталі, що ми николи не дійшли б до синтетичної картини. Нам треба більше ком-

14) Докладні зіставлення тих місць, із посиланням на рядки та на- звами всіх прямувань і приналежніх до них поодиноких виявів, в цито- ваний студії, стор. 5-6.

15) див. мою студію: «Бажання суспільного резонансу в Шевченка як людини Я творця». Наукові Записки УВУ ч. 4-5. Мюнхен 1961, зокрема стор. 96, 97 та ін.

плексних виявів, щоб дійти до мети. І навпаки: незаперечно, таке комплексне явище, яким є емотивність (в рівній мірі для людини, що й для груши), є дуже важливе для психологічного профілю одиниці чи національної характерології; проте, сама емотивність (чи П брак) для характеристики була б далеко невистачальною. І, справді, емотивність («кордоцентричність») українського народу належить до підставових наших етнопсихіческих властивостей, проте було б дуже невистачальним, якщо ми хотіли б виключно на підставі нашої емотивності говорити про нашу національну духовість. Подібно вторі вказав я вже на спеціальну заслугу Я. Яреми, що він відзначив характеристичність інровертизму для української духовної постії, але було б дуже ризиковним обмежуватися виключно ствердженням тієї постії (чого, зрештою, я Ярема не робить, послуговуючися лише сконстатораною інровертизмом до структуризації української духовності). Емотивність чи інровертизм можуть бути тільки ключем до зрозуміння духовності, але ними не вичерпуються характеристика народу.

Вибираючи середню дорогу — між узагальненням і деталізацією — вийшов я при класифікації виявів духовності від теорії соціальних схильностей Фірдандта.<sup>16)</sup> Зробив я це з кількох причин: 1) людина — істота соціальна, і вже для індивідуальної психології людини насамперед характеристичні ті П схильності, які уможливлюють П життя в спільноті. В більшій мірі стосується це твердження до духовності одиниць, як вияву колективної етнопсихології. Для життя спільноти важливі майже виключно ті психічні функції і диспозиції, які зумовлюють та уможливлюють життя в спільноті. 2) Психосоціальні схильності Фіркандта мають доволі комплексний характер, і в кожній з них проявляються три компоненти: прямувальна, чуттєва й розумова, а отже вони настільки характеристичні для вищих духовних виявів людини, що можуть стати підставою до розрізнення різних груп між собою. 3) Теорія Фіркандта доволі продумана (Її використовує дослідники низки попередників), і вона подає більшу кількість різних схильностей, що нас оберігає при досліді від небажаних узагальнень. До цього ж пропоновані схильності вичерпують цілість соціопсихічного життя людини (чи групи). 4) Поступ науки тільки тоді можливий, коли дослідники тримаються вже винтворених схем, а не творять нових спеціально до власного життю. Я пішов за схемою, яка здобула собі в науці поважне визнання.

Проте, є й деякі небезпеки, оперта досліду на теорію інстинктів чи

16) A. Vierkandt. *Gesellschaftslehre*. Stuttgart 1923 (2 вид. 1928), див. II частина праці (стор. 58-178) про «Соціальне випосаження людини». Виклад його теорії по-українськи у моїм скріпці «Нарис соціології». Мюнхен 1949. Лекція III (стор. 47-68). Тому що для дальнішого викладу є конечні деякі термінологічні уточнення, пригадаю, що Vierkandt розрізняє між двома поняттями (хоч і не цілком консеквентно, бо іноді таки обидва терміни уживав рівнорядно): «Instinkt» і «Trieb». Інстинкт людина має спільно із звіриною: це доцільна, хоч і неусвідомлена поставка я поведінка одиниці для самозбереження я для збереження цілої породи. «Trieb» розвивається в людині на базі інстинкту, при чому в ньому, з одного боку, більше усвідомлення, а з другого — затрачується абсолютний характер примусовості прояву. Людина керує своїми інстинктами, вона може їх навіть здавлювати. Отже інстинкти в людині менше закостенілі, — вони різноманітніші у виявах, більше комплексні. Тому Vierkandt вводить поняття «Trieb», а словниковий переклад терміну: схильність, прагнення, порив, потяг, — інакож й просто інстинкт (Німецько-український словник. Державне Учбово-педагогічне в-во. Київ 1959), спонука, нахия, змагання, хіть (H. Naukenschna. Deutsch-Ukrainisches Taschenwörterbuch. Leipzig 1939).

схильностей. Деякі дослідники (зокрема англосакської, і насамперед американської школи) оспорюють існування інстинктів, а поодиноким теоріям закидають суперечності, а зокрема відзначають, що пропоновані реєстри інстинктів є незгідні між собою (при чому кількість інстинктів у різних авторів є різна, а відхилення є поважні!). Моя методологічна зауваження не мають (і не можуть мати!) завдання давати обґрунтування для теорії інстинктів, бо це належить до окремої методологічної студії, але я хочу тільки вказати, що саме в останні часи приходить до відродження теорії інстинктів.<sup>17)</sup> Крім того, при застосуванні теорії Фіркандта як класифікаційного принципу важливіша її феноменологічно-дескриптивна, ніж експлікація вартість. При етнопсихологічній характеристиці спільноти йдеться нам — бодай при теперішньому стані науки — насамперед про констатацію фактів, про опис національних властивостей і про їх структуризацію. Отримана синтеза дозволяє на порівняння з іншими спільнотами. Вияснення, яке підложжа поодиноких виявів, що на їх підставі говоримо про духовість народу, можемо спокійно залишити до того часу, як нам буде ліпше відома істота тієї диспозиції чи тих диспозицій, що зумовлюють дане психічне явище чи радже певний комплекс соціопсихічних виявів, які можемо емпірично дослідити та їх докладно описати. Науковість підходу є цілком забезпеченою кожночасною можністю контролю, що є передумовою виелімінування суб'єктивної довільноти. І ми, незалежно, можемо констатувати, що існують такі своєрідності людської — в даному випадку соціальної — духовості, як, наприклад, войовничість чи смиренність, охота вивищити себе чи навпаки, шукати опори в іншім, бажання соціального резонансу, що веде до конечності вислову та до постання спільнот, — і то можемо те констатувати зовсім незалежно від того, чи знаємо істоту психофізичної диспозиції, як носія тих своєрідностей, чи ні. Це правда, що дослідники не заспокоються і будуть намагатися давати цюраз довершеніші вияснювальні теорії, але правда також, що для науки має не меншу вартість емпіричне громадження фактів і їх класифікація. І це є, м. ін., основним завданням всякої етнопсихології, яка досліджує духовість конкретної спільноти у її своєрідності і — автоматично — у її протиставленні іншим спільнотам («протиставленні» в розумінні окремішності, що випливає із психосоціальних своєрідностей).

З погляду феноменологічно-дескриптивного теорія Фіркандта знайдеть визнання навіть у тих авторів, які скептично ставляться до її біологічно-експлікативної ролі, — і то ще я у чверть століття після зафіксування у підручнику,<sup>18)</sup> а це вже найкраще говорить про її вартість як схеми.

17) Так, напр., проф. д-р Peter R. Hofstätter каже: «Тоді як в тридцятих роках пошукування за людськими інстинктами зустрілося з поважним недовір'ям, зустрічаймо в новішій літературі поновне зацікавлення питанням, яке, з одного боку, спирається на переломні праці звіриних етологів (K. Lorenz, N. Tinbergen), з другого боку на відкриття множинного аналізу, які, напр., привели Р. В. Каствела (R. V. Castell. *Personality. New York* 1950) до відновлення теми Мек Дугела. Я сам того переконання, що насправді не можна буде обйтися без припущення певних загальнолюдських та вроджених (сент. потребуючих визрівання) тенденцій до окресленої поведінки (див. *Sozialpsychologie*. Berlin 1956).

Подібно G. Maretzke у своєму творі з 1934 р. присвячує окремий розділ «соціальним схильностям, тенденціям, прағненням, почуванням» (див. Prof. Dr. René König. *Soziologie*. Frankfurt am Main 1958. Стор. 279).

18) Див. R. Arot. *La sociologie allemande contemporaine*. Presses Universitaires de France. Paris 1950. (2-е видання). На стор. 38 кажеться: «Це неди-

Щоб ще виразніше підкреслити, що зовсім не йдеться в праці про висловально-біологічний момент, вводжу при окреслюванні аналізованіх і порядкованих психо-соціальних явищ термін «соціальні прямування», де ще більше підкреслений комплексний характер явищ і, насамперед, уна-примлююча роль самої людини (в етнопсихологічних студіях: роль людини, як виразника спільноти), яка та роль звільнює саму людину від закостенілої невідхильності гіпотетичного інстинкту чи схильності.

Звичайно, феноменологічне нагромадження матеріалу, що стосується певної групи психічних виявів, рівночасно скріплює загад про існування зумовлюючої їх диспозиції (інстинкту чи схильності), хоч і без викнення в істоту тієї диспозиції. І в цьому розумінні при достатній кількості емпірично нагромаджених фактів можна говорити про соціальні прямування, як про певну «константу» — стало національно властивість, і на підставі припущення такої константи можна «вияснювати» наступно стверджувані факти, тобто точніше: приорядковувати їх до вже попередньо ствердженій групи явищ.

Після з'ясування методологічних засад пора прийти до накреслення результатів самого досліду.

## ІІ. Соціальні прямування українця в світлі аналіз поетичної творчості Шевченка

А. Поділ праці виникає — логічно — із поданої Фіркандтом схеми соціальних схильностей (чи — як у нашому випадку будемо вже послідовно вживати — прямувань). Фіркандт розрізняє дві пари протиставних і доповнювальних прямувань, а саме: прямування до боротьби й до несення допомоги, як і прямування до самопіднесення й до підпорядкування. Крім цих 4 прямувань, маємо ще наступні: 5) прямування до життя в спільноті, яке сполучається з 6) прямуванням до вислову, а далі 7) прямування до наслідування, 8) переношення почувань та переконань і — окремо, як спеціальна здібність — 9) потреба пристосування. Більшість

---

складіна заслуга книжки Фіркандта та його методи, якою він послугується, що він змагає до чистих описів. В цьому сенсі ми визнаємо вартистю функцій, названої вгорі під т. 3 (в якій кажеться, що завданням феноменології є м. ін.: «Розрізнати різні значення постави, зовнішньо подібної. Послух у результат; любови, утилітарності, страху, — може маніфестуватися в просторі подібними жестами» — стор. 37). Попросту годиться відзначити, що йдеться тут про феноменологічну психологію (а не про трансцендентальну феноменологію), — і то в широкому розумінні, коли вона зближається (або маєже зближаться) до інтерпретації, що дозволяє зрозуміння. До речі, Р. Арон, хоч і висловлює критичні зауваження щодо експлікативної вартості теорії соціальних схильностей Фіркандта, проте виразно підкреслює і П. позитиви: «...ці зауваження мають на меті менше критикувати, як радше вказати на важкі моменти. Вони не мають зменшити вартості психологічних аналіз, — дуже витончених, а тільки вказати на віддаленість між феноменологічною філософією спільноти й тією соціологією, що послуговується методами психології, менше чи більше інспірованої концепціями Гуссерля» (стор. 40).

тих соціальних прямувань проаналізовано в низці окремих студій, які в більшості були вже друковані, а саме:

I. Вступна студія «Соціопсихологічна аналіза 'Москалевої Криниці'»<sup>19a)</sup> має радше методологічне значення, вказуючи на спеціальну придатність Шевченкової поезії для етнопсихологічних аналіз.

Даліші студії присвячені вже докладній аналізі під аспектом поодиноких прямувань:

II. «Шевченків 'Кобзар' під аспектом інстинкту самоіднесення». Студія виявляє підставовість того прямування для нашої психіки.<sup>19b)</sup>

III. «До питання українського духовного авархізму».<sup>19c)</sup> В цій студії подано матеріал, що стосується прямування до підпорядковання, але — разом з тим — проаналізовано питання, наскільки у нашім спільнотнім житті проявляється прямування до наслідування, як і вказано на похідні виявлені обидвох прямувань, як традиціоналізм та пошана авторитету.

IV. «До проблеми інстинкту боротьби в Шевченка».<sup>19d)</sup>

V. «Альтруїзм у Шевченковій ліриці».<sup>19e)</sup>

VI. «Бажання суспільного резонансу в Шевченка, як людини й творця». Ця студія — в основному — присвячена прямуванню до життя в спільноті, але зона також має чимало матеріалу, що стосується прямування до вислову.<sup>19f)</sup> Студія тісно сполучається тематично з наступною:

VII. «Українська родина в поетичній творчості Шевченка».<sup>19g)</sup> Коли попередня студія писана під аспектом прямування до життя в спільноті, ця радше з'ясовує вже результат того прямування у його обстеживозованих звичаєвих формах.

VIII. З цієї самой ділянки аналізи соціальних прямувань на матеріалі Шевченкової поезії є ще студія «Панські жарти» у світлі етнопсихології». Порівняння Шевченкових «Гайдамак.в» із Франковими «Панськими жартами» під аспектом соціальних прямувань дозволяє на деякі висновки щодо диференціальної психології групи (конкретно галичаніна у порівнянні із мешканцем центральної земель).<sup>19h)</sup> Але саме різниці ще більше уплас-тичнюють спільні риси духовості, і ця студія є доповненням всіх попередніх.

Нижче резюме поодиноких студій у виді підсумків того, що можна сказати на підставі добутого матеріалу про поодинокі прямування. Тоді як в самих студіях ішлося про якнайширшу аргументацію, так, навпаки, у підсумках аргументації не буде, і вони можуть бути розглядані тільки у зв'язку із попередніми працями, зокрема при бажанні наукової верифікації результатів. Зви-

<sup>19a)</sup> Студія писана в березні 1956. Друк — див. прим. 13. <sup>19b)</sup> Писана: 3-10. IV. 1956, друг: «Визвольний Шлях», чч. 7-9 за 1956 р. (сторін. 35).

<sup>19c)</sup> Студія писана: впродовж другого кварталу 1962 р. Досі недрукована (друкується рівночасно у місячнику «Визвольний Шлях»). Стор. машинопису 91. <sup>19d)</sup> Писана: 22-27. III. 1956. Друкована: «Розбудова Держави» чч. 20-22 (1957/38). Стор. 26. <sup>19e)</sup> Писана: 29. III - 3. IV. 1956. Друкована: «Визвольний Шлях», чч. 10-11 за 1956 р. Стор. 21. <sup>19f)</sup> Писана: в березні 1961 р. (закінчена в червні 1961 р.) і читана на Науковій Сесії НТШ у Парижі, улаштованій у Шевченкове століття. Друкована: Наукові Записки УВУ чч. 4-5. Мюнхен 1961. Стор. 71-124. <sup>19g)</sup> Писана: 19-24. II. 1961 р. Й читаана у винятках на Науковому Конгресі НТШ у Нью-Йорку у Шевченкове століття. Досі недрукована, друкується в томі Записок НТШ, в якому будуть вміщені праці Конгресу. Сторінок машинопису: 42. <sup>19h)</sup> Писана: в серпні 1956 р. Друкована: «Визвольний Шлях» за грудень 1956, січень і лютий 1957. Стор. 37.

чайно, підсумки затирають, може, нюансування думки, але вони у своїй лаконічності спричиняються до чіткості остаточних висновків і уможливлюють порівняння із ранішими працями інших авторів чи евентуально ведуть до статистичних зіставлень.

Б. Прямування до самовияву.<sup>20)</sup> Аналіза Шевченкової творчості підтверджує попередні досліди про центральне значення прямування до самовияву в українців, яке зумовлює загально в нас підкresлюваний український індивідуалізм. Сам Шевченко має велике відчуття особистої гідності, яке виявляється м. ін. і в національній гордості, і він гостро реагує на послаблення тієї прикмети в земляків у результаті історичних умов та неволі. Проте й серед Шевченкових сучасників траплялися випадки, коли зневажена гідність людини веліла жертвувати всім, до життя включно, в обороні загроженої чести («Марина»), а тута за природним правом людини на повне життя й самовияв були загальні (постать Яреми на загальному тлі «Гайдамаків»). Бажання самовияву — при несприятливих зовнішніх умовах — виявляється часто у доволі примітивних формах, але саме ті примітивні форми вказують на поширеність прямування. Коли на найнижчім ступні бажання відрізняється від оточення узмістовлюється в імпонуванні зовнішнім виглядом («синім жупаном») чи грошем, а в спеціально примітивних виявах у простій задиркуватості «борців» чи навіть розбирацтві, тоді у вартісніших одиниць вона призводить до бажання залишити по собі добру пам'ять («Москалеві Криниця») чи породжує туту за особистою славою, але спеціально гострою стає тута за минулою славою наші. Невдача є завжди причиною сорому, а найгіршою мукою є «власти у кайдани, умирать в неволі».

Свободолюбність, як передумова самовияву, висловлюється у рельєфнім вислові: «Вони вже убогі, вже голі, та на волі», при чому «воля» ідентифікується з можливістю робити, що завгодно. Ця свободолюбність проявляється у індивідуальному житті у бажанні знесення всіляких обмежень, отже, м. ін., у знесенні вся-

<sup>20)</sup> В попередніх студіях я вживав термін «самопіднесення», але я цьому терміну є певний оцінювальний компонент, і то в пежоративному сенсі. Самопіднесення понад інших логічно приводить до принижування інших; якщо ж прямування в одиниці дуже сильне, то можна заздалегідь припустити, що воно буде виявлятися за всяку ціну — незалежно від особистої вартості того, що божас вивищити себе, і тих, понад яких бажає він себе вивищити. Тим часом — не виключаючи зовсім можливості такого випадку — треба зазначити, що не про таке виключно вузьке розуміння йдеТЬся. Тому я вирішив термін заступити словом, що відповідає ширшому поняттю: прямування до самовияву може мати в рівній мірі позитивні й негативні види. Самовияв людини у виді творчості може привести, праправда, до й вивищення, але це вивищення повинно бути зовнішнім (і об'єктивним) визнанням заслуг, що випливають із самовияву. «Самопіднесення» надто нагадує бажання самовияву із рівночасним суб'єктивним підкresлюванням власних здогадних заслуг.

ких соціальних перегород, у зрівнянні всіх людей і в запевненні їм можности повного самовияву та рівного старту. Про значення людини не сміє вирішувати походження, але виявлене особиста вартість: творчість, зроблене комусь добро, принесене в офірі для спільноти терпіння. До розуміння правдивої вартості призводить спільноту м. ін. важке історичне минуле, яке с випливом «межової ситуації» в географічному розумінні й яке зумовлює «межові ситуації» в розумінні екзистенціальної філософії. Постійне терпіння й боротьба у тривалій зустрічі із смертю, бажання кари за дізнанні кривди й почуття вини, що випливає із спонтанної мести, мусять привести до питання, яка є суть життя і призначення людини, і тому для Шевченка животіння без справжнього життя є найбільшою мукою. А справжнє життя для нього — у творчості, у вияві, у пророчім слові, у бажанні визнання. А бажання залишити слід по собі, що був би джерелом майбутнього визнання, виконує ролю дисциплінуючої функції: хто бажає чужого визнання за самовияв, за творчість, за виявлену вартість, — той і іншим віддає належне: Шевченко в полум'яних словах відзначає роль «батька» Котляревського, «отамана» Основ'яненка, «бандуриста» Маркевича, «кроткого пророка» Марка Вовчка та ін.

В загальному важка історична доля, спричинюється до суб'єктивування прямування, але спинення можности самовияву у насінніку неволі чи самоволі панів, фаворизованих чужим режимом, породжує бажання помсти, яка — не зважаючи на миролюбість українців — буває жорстока, і у певних випадках загострюється довго здавлюваним бажанням самовияву («Гайдамаки», «Варнак»). Помсту викликає також пониження особистої гідності («Титарівна»), що тільки підтверджує поширеність її загостреного відчуття, і то навіть на найнижчім щаблі суспільної драбини (у байстрюка). Проте, навіть при найбільше спонтанній помсті є бажання її етичного віправдання. Коли ж помста, із зростаючим щораз більше контролем централізованого апарату чужого режиму, стає виключена (чи дуже утруднена), тоді здавлюване прямування до самовияву проявляється на примітивному ступні у хвалькуватості, у вищій формі сприяє розвиткові памфлету та єдкої сатири, що має на меті понизити ворога й дати своєрідну сatisfaction.

**В. Підпорядкування.** Підпорядкування, як прямування, простиавне, але й комплементарне до бажання самовияву: в спільнотах, серед яких обидва прямування виступають приблизно в однаковім насиленні, панує гармонія. У нас однак ця гармонія захищана: при скріпленні бажанні самовияву є недостача справжнього підпорядкування.

Шевченкова поезія запевнює таке багатство ілюстративного матеріалу, що на ньому можна з великою точністю прослідити всі нюанси підпорядкування чи анархічності у нашій спільноті,

і то за логічною схемою: а) від наявності виявів позитивного підпорядкування через б) вияви негативного підпорядкування (льокайства у внутрішньому житті чи вислужництва чужому окупантові) і в) творчого спротиву (позитивного непідпорядкування) до г) повного анархізму (негативного непідпорядкування у найвищій формі).

Місць, що свідчать про наявність позитивного підпорядкування — порівняно мало, і це вже має свою вимову. До цього ж, ніколи нема т. зв. сліпого підпорядкування для самої засади послуху. Нема також «функційного» підпорядкування, тобто послуху комусь конкретному завдяки сповнюваній функції. Натомість вияви (рідкого) послуху випливають радше із визнання вартости (Гамалія, Підкова, Залізняк), при чому послух випливає із зrozуміння цілої ситуації. Він радше «консенсус» цілої громади на спільну дію, як беззастережне визнання провідника. Цей консенсус сильно забарвлений почуваннями, він залежний від настрою, а тому провідник мусить постійно дбати про утримання відповідної чуттєвої атмосфери.

«Негативне підпорядкування» — це своєрідність українців чи пак поневолених народів. Звичайно, і в державних народів виявляється іноді підпорядкування у небажаних пересадних формах «льокайства», проте це нікого не хвилює. Гірше, як льокайство у випадку поневоленої нації перемінюються у вислужництво окупантові, бо це загрожує існуванню спільноти. Таке вислужництво опановує часто одиниці, що нормальню були б зразковими громадянами, «сірими людьми», які в послугі визначним індивідуальностям сповнювали б свою позитивну функцію «регулятора». З етнопсихологічного погляду, — на підставі Шевченкової поезії — нема підстав до твердження, що у нас тих вислужників слегка багато, що вони захищують рівновагу між «юродивими» і «гречкосіями», але вони є. Це ті «каламари» з циновими гудзиками, яких однак треба поборювати, що сам Шевченко нещадно робить. З погляду державницького — це необхідність, але в площині індивідуальний це веде до послаблення одного з прямувань, — а рівночасно з погляду етнопсихології до зміни характерологічної структури.

Коли за даних історичних умов підпорядковання може стати злочином, тоді творчий спротив набирає сили чесноти, і у Шевченка чимало прикладів геройського спротиву і апотеози бунту. Зачиняється від індивідуального бунту проти соціального поневолення, геніяльно скопленого у постаті Яреми, який стає символом узагальнення цих індивідуальних «бунтів» у гайдамаччині. Звичайно, узагальнення бунту веде не тільки до народження соціальних рухів, але й до національних повстань (Тарас Трясило), бож соціальна несправедливість випливалася із національного поневолення.

Спротив проявляється не тільки у збройнім повстанні, але й у висміянні, у скарикатуризованні противника («Сон»). Іронія Шевченкова в рівній мірі для нього характеристична, що й патос із оспіванням слави «лицарям великим». Завершенням є ціла філософія непослуху, яка веде до молитви, щоб дано нам було в ім'я любови проклинати й «світ запалити» для знищення несправедливості.

І знову ж: цей творчий спротив із його прославленням веде до перемін національної вдачі: коли нормалью є аптеоза сильних, то в нас картина обертається: замість послуху «убогих-нижчих» у стосунку до тих, що несуть функціональну відповіальність за долю спільноти, в нас є радше тенденція аптеози саме тих нижчих, яких Шевченко у постаті «малих рабів німіх» — возвеличує!

Послідовне ширення ідеології бунту — хоч у випадку поневоленої нації виправдане — логічно мусить призвести до негативного непідпорядкування, до бунту для бунту, до анархізму, і у Шевченка чимало місць, які виразно свідчать про ту нашу національну хибу, яка мала свої засновки у первісній вдачі (незгідливість у княжих часах, «військові свари» і «шашелі» за козацьких часів), але яка скріпилася у результаті історичних умов. Складається доволі понуре враження із пластичних ілюстрацій виразного легковаження старшини, критиканства, стихійного самосуду (Варнак), — із удару по всякій інституції, в якій проявилася якась недосконалість (навіть по Церкві, як це виразно видно у поемі «Гус»). Таким чином доходимо до ідеології негації «панів», «царів», навіть «святих», — до валення цілої системи (з антиклерикалізмом і підточуванням зasad суспільної моралі включно). З такої анархістичної постави в суспільному житті виливає крайній негативізм у особистій ментальності, який можна прослідити на «пісенному» матеріалі («думках»), коли нормальним являється, що людина не має ніякого конкретного бажання, але знає тільки, що вона нічого не хоче. Негація всякого примусу призводить до негації всякого обов'язку: подружнього зв'язку, виховування дітей, заробіткової праці. Приходить до повного босіяцтва із бажанням неокресленої волі, але й з рівночасною заздієстю до всякого, хто щось має, чогось хоче, до чогось змагає («Москалеві Криниця»!).

Багатий ілюстративний матеріал дозволив дійти до поданої схеми, але схема у дуже виразний спосіб вказала на причину переміни духовності й на всі небезпеки, зв'язані із тією негативною тенденцією.

Спеціальна аналіза родинного життя вказує, що підпорядкування в українській родині більше, ніж у суспільному житті, що в певному сенсі зрозуміле, боже родинне життя (бодай до большевицької революції) зберегло в нас нормальну атмосферу, тоді як

супільне укладалося під зовнішнім чужим тиском. Проте й у родинному житті с ознаки, що прямування у нас випливає менше з неусвідомленого, інстинктового, а радше із цілої атмосфери. Послух в родині (подруг між собою, дітей батькам) випливає із взаємної пошани, із любови, із зрозуміння, а не з обов'язку. Як батьки порушують свободу дитини і, наприклад, силують її одружи-тися із нелюбом, тоді в дитини народжується бунт, а заборона одружитися з убогим веде до прокльонів. А втім любов взагалі сильніша від послуху («Катерина», «Не кидай матері»). Іншими словами, підпорядкування в українській родині здебільша не по-слаблює індивідуалізму одиниць.

Слабе прямування до підпорядкування можна прослідити у Шевченковій творчості навіть у відношенні до Абсолюту, яке відношення навіть в обличчі Бога має характер не інстинктовий, але дуже індивідуалізований. Воно допускає навіть бунт проти Абсолюту (як це у самого Шевченка трапляється), коли стверджена несправедливість родить сумніви у існування Божества, як ідеалу Добра й Любові. Шевченкова поезія дуже часто стоїть на пограниччі хули, зокрема як він почував себе в обов'язку станути в обороні покривдженіх. Звичайно, з Шевченкової поетики не можна ще робити етнопсихологічних висновків, — тим більше що у багатьох Шевченкових сложетних віршованих розповідях є малюнки найбільшої смиренності у відношенні до Бога, але цей рід бунту (у його крайній формі) є величезною характеристичною, і він вкладається повністю у загальну констатацию, що в українців підпорядкування залежне не тільки від почувань, але й від пізнавальної функції і, насамперед, від системи усталених вартостей.

Г. Наслідування. Прямування до наслідування й до підпорядкування дуже споріднені між собою, а можна навіть сказати, що підпорядкування випливає із наслідування, як це можна сконстатувати вже у забаві дітей. Наслідування має більше первісний («прімерний») характер, — і тоді як у поезії багато ілюстративного матеріалу для такого комплексного соціального вияву, як підпорядкування, його далеко менше для наслідування. Щоправда у Шевченковій поезії доволі місць, які вказують на вияві того прямування серед української спільноти, але цей матеріал не має диференціального характеру, — він свідчить про наявність прямування, але не свідчить про різниці, які можна було б сконстатувати між українцями й іншими народами на підставі прямування до наслідування.

Наслідування зазначується у графах дітей, у намаганні робити присмішість дітям («обнови» на Великдень), у автоматизмі вишивки, у розвазі (інші танцюють — потанцюю й я; інші мають червоні черевички, треба й мені їх купити тощо). Наслідування веде й до переношення почувань, і воно в елегійному загальному шуканні зорі на вечірньому небі.

Взагалі єдність почувань скріплює бажання наслідувати. Дія bogотвореного отамана є наслідувана (Залізняк). До наслідування скоро доходить між залюбленими. Наслідування зокрема часте в родині. Наслідування, що переходить у звичай, витворює своєрідний стиль родини, а далі маємо стиль малої громади, стани, а навіть нації. Так, наприклад, у час війни чи небезпеки — зокрема у неввойовничої нації — прямування до необхідного наслідування сповняє дисциплінуючу функцію, коли в похід збираються дослівно всі (єдиний син вдови, безсталанний суджений бідної сиротини).

Іноді, наслідування має свої негативні вияви, коли воно не контролюване розумом: мавпяче наслідування стає підставою часто безглаздої моди, переймання поглядів, захоплювання чужим. Це останнє зокрема небезпечне для бездержавної нації, коли таке захоплення послаблює відчуття власної гідності.

Дисциплінуюча функція наслідування (щоб всі робили одне) може мати й фатальні наслідки, як, наприклад, у випадку Гонти, який вбиває дітей тільки тому, що так велить йому загальний настрій убивання католиків.

В родинному житті наслідування у своїй дисциплінуючій функції скріплює непорушність родини і стає на сторожі статевої моралі. Взагалі воно стає підставою публічної опінії, яка реагує на все, що «не годиться» (як у випадку «Сотника», що залиявся до своєї прираної дочки).

Навіть у так індивідуалізованій спільноті, як українська, прямування до наслідування призводить до затирання індивідуальності, бо загал не любить ніякої екстравагантності («Перебендя»), а навіть сам Шевченко іноді почуває себе зле у своїй ролі «юродивого». Але це залежить від настрою, бо рівно сильним є в нього протилежне бажання, коли Шевченко ставить вище терпіння й одчай від гнилої буденщини простого наслідування. Але сама та контрастова настроєвість є нам спільна із іншими індивідуалістичними народами, на всякий випадок із народами європейського циклу.

Г. Авторитет в українців. На спорідненість обидвох прямувань — підпорядкування й наслідування — вказують ще два соціопсихічні вияви: визнання авторитету й традиціоналізм; коли визнання авторитету не до подумання без підпорядкування і коли воно змушує до подиву й наслідування, тоді традиціоналізм радше є похідним явищем від наслідування, але стає по закріпленні дисциплінуючою функцією, що змушує до послуху. Тому в методологічних працях нема однозгідності щодо припорядкування тих функцій до конкретного прямування. Але в нашім випадку ідеТЬся тільки про феноменологічний момент, у пов'язанні його з українською духовістю. Тому нам неконечно сполучувати ці вияви з конкретними прямуваннями. До цього ж в соціальнім

житті роля зарівно авторитету, що й традиціоналізму є настільки важлива, що ці вияви духовості можна розглядати самостійно, незалежно від прямувань, які їх зумовлюють чи — евентуально, навпаки — з них випливають.

Аналіза Шевченкової творчості приводить до сумних висновків щодо визнавання авторитетів серед нашої спільноти: в нього ні одної позитивно змальованої постаті з княжої доби. Також до всіх гетьманів, за винятком Полуботка, ставиться Шевченко критично, іноді насмішливо. Найбільший гетьман Хмельницький стрічається в багатьох місцях із докором. Дещо інакше відношення Шевченка до письменників, отже до сучасників, але його відношення до них скоро міняється: після початкового захоплення й палкіх слів визнання скоро приходить до розчарувань та до обвинувачень. Це так у відношенні до самого Шевченка, а в зображені минулого він вірно має картину вибору гетьмана, коли виразно громада стігть перед одиницею і коли виглядає, що радше вибіраний гетьман старається про визнання, а не випливає воно спонтанно із його попереднього авторитету.

Дивним дивом, авторитетом втішаються радше другорядні історичні постаті: Гамалія, Підкова, Трясило, Залізняк, Гонта, Швачка. Це частково у наслідку нашої анархічності коли важко визнати нам справді заслужену величину, — почали у наслідку почуттєвости вдачі, коли ми захоплюємося настроем хвиліни: тому один успіх важливіший ніж твір цілого життя (в якому, поруч із успіхами, були також і кевдачі). Принагідні герой звичайно виступають на історичну сцену без минулого, ніхто не знає про їхні слабі сторінки, і тому їм легше блистіти хвилинним успіхом, зокрема як він кінчається чи то повним тріумфом, чи то драматичним терпінням.

Зрештою, ці постаті це не так індивідуальності, як ідеальні виразники загальних прагнень, а в результаті історичних умов вони були радше рушіями нищення й заперечення, отже йшли по лінії виобразуваної вдачі із її схильністю до анархізму.

**Д. Традиціоналізм.** Не зважаючи на тісний зв'язок поміж визнаванням авторитетів та традиціоналізмом, в Україні — при дуже незадовільній пошані авторитетів — маємо доволі розвинений традиціоналізм. Правда, Шевченко боліє над заником традиціоналізму в земляків (і, незаперечно, неволя спричинилася до його послаблення, зокрема якщо ідеться про традицію безпосередньої континуації збройної боротьби!) і вважає своїм основним обов'язком бути лучником між поколіннями та картинами минулоЛІ слави спричинитися до відродження національної гордості. Проте, саме його поезії, будучи розплачливим алярмом, знайшли завдяки пластичний візії минулого такий відгук в оточенні, що це найкраще свідчить про існування традиціоналізму.

В окремій нотці зіставлені всі історичні поеми Шевченка: їх

9, — три дальші мають в переважаючій частині історичний елемент. Отже в сумі їх не багато, але їхня функція в відродженні національної свідомості є найкращим аргументом за український традиціоналізм. Щоправда, цілий «Кобзар» насичений історизмом, — в дальших 12 поемах є ще історичне тло, а певні нотки звучать майже скрізь. Так, наприклад, улюбленним у Шевченка мотивом, що випливає із його традиціоналізму, є мотив могили, так характеристичної для українського красвиду. Це могили, як німі свідки минулого, породжують повторне питання: з а що? <sup>21)</sup> Це невідповіджене питання призводить до ознайомлення з історією, яка притадус, як то минула «слава здоровово кричить», а самі могили з своїми легендами та повір'ями стають в колективнім підсвідомім архетипом містичного таїнства відродження <sup>22)</sup>.

Другим частином мотивом у Шевченка, що вказує на традиціоналізм, є мотив кобзаря, з яким, зрештою, сам Шевченко утогожнюється у своїй функції посередника між минулім та сучасним <sup>23)</sup>. Обидва мотиви — могили й кобзаря — сплітаються, коли кобзарі, з одного боку, саме з могил черпають свою містичну силу, а з другого боку, їх ослінюють у своїй творчості. Кобзарі — свідомі своєї ролі, — вони завжди відповідно достосовуються до настрою оточення, щоб потрапити у тон, бажаючи тим успішніше звернути увагу на істотне — на історичне минуле. Мірою їх популярності може бути факт, що вони завжди оточені громадою цікавих, а їхня розповідь призводить до глибокого порушення почувань. Безпосередніми пересмінниками кобзарів є модерні письменники, і тому ставлення Шевченка до ролі письменника незвичайно тепле, а вимоги до нього винятково велики: поет має бути пророком, а його слово має щось із споконвічного Логосу.

Традиціоналізм степенує протиставлення минулій славі й сучаснобі недолі, коли контраст діє з великою силою на уяву. Минуле — це краса, і тому його малюнок завжди у піднесеному й поетичному тоні. Консеквентно зразками ладу й обов'язку для сучасних стають традиційні ідеали: ідеал «вольностей», братерства «без холопа і без пана», козацькі походи в обороні віри, готовість на найвищу офіру «за край, за церкву Божу, за люди».

Коли мирне хуторянство заступило воїовничий динамізм ко-

<sup>21)</sup> «За що боролись ми з ляхами?  
За що ми різались з ордами?  
За що скородили списами  
Московські ребра?... Засівали  
І рудою поливали,  
І рудою поливали  
І шаблями скородили («Чигирин»).

<sup>22)</sup> Мотив «могили» у «Кобзарі» приходить не менше 20 разів, пор. прим. 80 студії «До питання українського духового анархізму».

<sup>23)</sup> В прим. 81-ї цитованої щойно студії зіставлені місця з мотивом кобзаря у Шевченка; їх найменше 7.

зашкодою вольовости, у Шевченка, як в «одного козака із мільйона свинопасів», — за його таки власним окресленням, ужитим пра-вильно Донцовим таки у відношенні до самого автора, — вимоги до земляків були спеціально загострені, але можність словнисти свою історичну місію вказує, як тісно Шевченко був зв'язаний з оточенням та його ментальністю, в якій жевріла іскра великої любові.

Кілька зауваг годиться сказати ще про традиціоналізм української родини, який є спеціально сильний. Тому пильно зберігаються традиційні форми родинного життя, як: моногамія; засада подружньої вірності, заснована на любові; взаємна пошана; рівнорядність подружніх партнерів при великім впливі жінки (вірніше: матері) на внутрішнє життя родини. Ці форми ідеалізовані в житті, в народній творчості, в письменників, навіть у наукі. Як окрему — дуже істотну — форму спільногого життя в родині треба вважати приватну власність, при чому власна хата стає центром родинного життя, а хутір набирає своїх індивідуалізованих рис, що відбивають уподобання господарів. Як моралі родинного життя, з одного боку, береже традиційна внутрішня гармонія (позитивний стимул), так, з другого боку, що саму функцію виконувала за часів Шевченка прилюдна опінія із жорстокими традиційними карами для порушників ладу («стрита»; негативний стимул). Традиції оберігання дівочої гідності були такі сильні, що часто смерть уважалася єдиним виходом із ситуації, щоб оберегти себе від насилля. Знову ж саме насилля призводило керідко до помсти, яка в поодиноких випадках виявлялася у справді жорстоких формах.

**Е. Войовничість.** Шевченкова поезія підтверджує в загальному констатуючи про невойовничість українського народу, не зважаючи на те, що сам Шевченко на тлі пасивності своїх земляків відрізняється вольовістю й непокірливим динамізмом. При тому треба сказати, що коли вказується на певні хитання у національній духовості напротязі століть (еволюцію чи регрес), то у відношенні до українців треба констатувати найбільші зміни саме у послабленнівойовничості. І змагання до збудження традиціоналізму в'яжеться у Шевченка із проблемою перевиховання народу, саме в напрямі відродження давнього лицарського духу.

Проте, навіть при різкій контрастовості Шевченкової постати до духовості сучасного йому покоління, навіть у самого Шевченка можна констатувати незадовільний розвиток прямування, що він і сам відчуває, зокрема в заранні своєї національної місії, коли він сповнений сумнівів, чи в нього досить мужності й моці, щоб повести земляків на прою. Він відчуває в собі більше ліричного смутку, ніж байдою вольовости чину. Щойно усвідомлення, що мовляв «журбою не накличу собі долі», веде до переродження. Отже навіть у Шевченка його бойовий динамізм

менше має інстинктивного підкладу, ніж раціонального пізнання, що без відповіді насилям на насилля нема виходу.

А втім, є ще й інші моменти, які вказують на неагресивність Шевченкової вдачі: в нього мало малюнків у «Кобзарі» чистої спонтанної агресивності, пригодництва. Війна не є для самої війни; війна у Шевченка це боротьба за загрожені вартості. Отже оборонна війна — священна, але завойовницька — злочинна. Така постава — етично цілком вигравдана — далека від неусвідомленого гону в простір конкістадорів. Тому відчування боротьби й у Шевченка трагічне: це не надмір внутрішньої енергії неминуче пхає нас в обійми боротьби, як великої пригоди, як справжньої насолоди, як щастя, а тільки відчуття війни, як драматичної когнітивності, як морального імперативу, велить нам жертвувати справжнім щастям для обов'язку. Цей обов'язок здебільша приходиться окупити болючими жертвами, а жаль за тими жертвами завжди спричинює, що тло є темне, безрадісне, без щастя боротьби, без насолоди риску.

Тому й постава Шевченка у неволі — це насамперед постава ніжної людини. Інша річ, що, відчувиши необхідність боротьби, Шевченко залишається вірним собі до останку. Він у своїм спротиві послідовний, і в тому його героїзм, що він перемагає в собі свою ніжність та слабість. Він послідовний у власнім терпінні, як і в закликах до боротьби за справедливість, спрямованих до земляків. Згідність слів і діл є повна.

При дуже слабім вияві прямування у нашого загалу, сильніше проявилися деякі похідні чинники, зв'язані із войовничістю. Так, наприклад, у Шевченка виразно зарисовані в рівній мірі вибухи ненависті до ворогів, як і ксенофобії, і то у відношенні в рівній мірі до поляків, що й до москалів. Ненависть, спричинена дізняними історичними кривдами, затіснює поле зору й обмежує об'єктивну оцінку; звідси генералізування. Польські пани, що знущалися над українським селянством, без винятку злочинні. Це генералізування переноситься на католицьке духовенство, часто співвинне поруч із шляхтою за злочини, потім взагалі на католиків, у результаті чого Гонта зарізує своїх сім'ї за те, що вони католики.

Поруч із ненавистю, як похідною тенденцією прямування до боротьби, із склонністю до генералізування хиб ворога, маємо ще другу похідну диспозицію войовничості, що проявляється у відчутті необхідності кари (й у охоті карати за зло чи кривди). Ідея кари у Шевченка виразно зарисована, і то вже кари навіть за індивідуально заподіяне зло у приватному житті, але насамперед кари за зло, що випливає із несправедливості суспільного чи політичного ладу. І коли певну сatisfакцію відчувається у констататорі, що «козаки шляхту тяжко покарали за те, що не вміла

в добрі панувати», тоді ідея кари є проголошена й у відношенні до тих українців, що ворогам помагали.

Спонтанна, неконтрольована кара з виявами спеціальної жорстокості це помста. Малюнки помсти у Шевченка часті, від індивідуальної через родинну й станову до загальнонаціональної. При тому описи жорстокості бувають іноді детальні, а кольоритність малюнку виняткова. Приходить питання, звідки береться та стихійна сила помсти в українців, з природи маловойовничих та добрячих. Питання, як це так, що і сам Шевченко, який зasadничю завжди стоїть на становищі справжньої справедливости й шукає ідеалу чистої гуманності, даеться захопити картинами жорстокості до тієї міри, що навіть засуджує іх, малює їх з таким патосом гніву, наче б він їх апробував. Звичайно, можна шукати вияснення у винятковій ситуації, коли нагромаджена століттями сума терпіння була того роду, що викликала пристрасну й неопановану реакцію навіть смиренних людей. Але вияснення може йти по лінії надкомпенсації, коли українці, як спільнота, хотіли «вирівняти» зауважений брак своєї невоївничості, що часто призводила до катастроф. Жорстокість, якщо вона не проявляється в перманенції, може таким чином потверджувати брак войовничості, і це так, мабуть, є у випадку українців.

**Е. Несення допомоги.** Подібно, як прямування до самовияву носить в українців у відношенні до підпорядковання виразно протиставний характер (а не має комплементарної функції, що призвела б до певного згармонізування вдачі), так аналогічно й друга пара протиставних прямувань: войовничість та подавання допомоги не мають другого, комплементарного компоненту. При слабій войовничості українець повний зрозуміння більшого. Рідко коли трапляється повніше змальовання українського алтруїзму, як у поезії Шевченка. Враховуючи навіть момент певного генералізування чи ідеалізування, можна сказати, що саме в поезії Шевченка проявилася характеристичність прямування для українського народу, і це, мабуть, надто глибоке відчуття конечності подавання допомоги спричинилося до послаблення протиставного прямування войовничості. Коли ж у самого Шевченка — при його глибокім розумінні допомоги, офрінності, солідарності — не занділо протиставне прямування, окреслюване войовничістю, то це тільки тому, що це його любов для власного народу, відчуття кривд та співчуття із кривдженими веліли йому стати апостолом соціального та національного визволення, яке не може прийти без війни, без кровопролиття й терпіння.

Як у всіх інших спільнотах, так і в українців несення допомоги помітне насамперед у родині, де воно сильно розвинуте. В центрі стоїть матір, офрінність якої у плеканні дитини є того роду, що вона вимагає справжньої апотеози. В Шевченка часте порів-

няння матері із Мадонною, — до матері можна молитися. Дитина, якій — зрозуміло — насамперед несеться допомогу, не має того виключного становища, що в германських (а останньо щораз більше й у романських) народів. Дитина без матері — ніщо, і вдячність до матері, а через неї взагалі до старших, зокрема до діда є загальна. Невдячні діти засуджені публічною опінією.

При пошані старших у родині, легко зрозуміло є допомога старшим поза родиною. Зокрема допомога сильна в громаді. У Шевченка чимало картин справді зворушливого альтруїзму («Наймичка»), при чому спеціальною опікою втішаються «старі божі» — кобзарі. Але навіть покритка — після спокутування свого гріха — стрічається із зрозумінням та зичливою допомогою оточення («Осика»). Так отже, загальне є переконання, — що «любов — господня благодать», а роблення добра стає джерелом справжньої радості.

Виразним виявом прямування є загальна гостинність, яка велить приймати й годувати старців чи запрошувати подорожників. Зворушлива картина зустрічі весільних гостей, що стрічаються із тюряжниками, яких ведуть на Сибір. В'язнів гостять і загал бажає спричинитися до полегшення їх сумної долі.

Як подавання допомоги поширюється із життя родини на громаду, так солідарність слідно також у становому житті (рятування чумаків у дорозі), зокрема у вояцькому житті. (Гамалія звільнює «братьїв» із неволі). На спеціальну рису характеру українців вказує факт, що найбільше розвинуте прямування у відношенні до низких (що насправді співчуття й допомоги потребують), що так виразно підкреслене у переспіві псальми:

«Вдові убогій поможіте,  
Не осудіте сироти,  
І виведіть із тісноти  
На волю тихих, заступіте  
Од рук неситих!»...

Босе, голе дитя, — хлопчина, що «мов одірвався від гіллі» — викликає насамперед співчуття, а кожному постійно в уяві заповіт Послання про необхідність обняти найменшого брата.

Дуже характеристично, що так, як помста й жорстокість (як вершинні вияви прямування до боротьби) знайшли у Шевченка своє найяскравіше відбиття, подібно з великою силою змальована в нього ідея прощення, як завершення любові до близького, — альтруїзму. Між тими двома екстремами: чи не найбільшою й найтруднішою християнською чеснотою (прощення) й виразно християнською вірою засудженого гріха (помстою) ціла амплітуда пристрасної душі поета, що вказує на його велику почуттєвість, але що цілком відповідає нашій національній вдачі. Але треба сказати, що картини всепрощення є в Шевченка виняткової

сили, і він після присуду послідовно взиває у поезії «братчиків», щоб простили і тому, хто був спричинником іх терпіння і їх важкої долі без перспектив покращання.

Ж. Бажання соціального резонансу як підстава виникнення спільнот. Якщо б про українську націю судити на підставі Шевченкової поетичної творчості, то треба б констатувати, що ми є наскрізь усупільною групою, з надзвичайно сильно розвиненим прямуванням до викликання соціального резонансу. Шевченко, як людина й творець, є людиною наскрізь громадською, а його бажання соціального резонансу (вирішального для постановки всіх спільнот) є просто виняткове, і в його поезії можна віднайти всі нюанси того бажання, підсвідомою тugoю «сірої людини» за зрозумінням у найближчих починаючи та активною волею творця добитися відгомону й визнання в спільноті кінчаючи. Проте, етнопсихологічні висновки із творчості Шевченка є настільки утруднені, що на виняткове його бажання соціально-го відгомону мала незалежний вплив його виняткова особиста доля, що позначила його ціле життя самотністю (що й відбилося в поезії): його раннє сирітство; кріпацька доля талановитої дитини, що бунтувалася проти насилля; скорий виїзд самотнього юнака на чужину, де він не міг знайти товариства; певна відмінність від людей («юродивість» творця, — «Перебенді», що ховається від людей на могилах); неволя; брак подружнього життя. Але й навпаки, можна сказати, що це саме етнопсихологічно зумовлена його вражливість спричинила, що він свою самотність переносив спеціально важко, — у стані спеціального збудження, яке вияснює не одно гірке слово на адресу невдачності нашої спільноти. Винятковість ситуації у сирітстві, еміграції та в'язниці із загостреним бажанням відгомону змальовані в Шевченка незвичайно пластично, і саме його творчість може чимало спричинитися до вивчення вказаних душевних станів.

Шевченковому винятковому бажанню резонансу в оточенні — вужчого й далішого — цілком відповідає його особиста здібність в чутися в чужі душевні стани й відповідно на них реагувати, зокрема на стани покривджених та принижених, як також борців за справедливість на землі. Його співвідчування із близькими та його спочутливість до них проявилися в «Кобзарі» з такою силою, що його життєвий твір ще й тому може бути порівняний з другою настільною книгою українця — біблією (а не тільки з погляду поширеності).

Виходячи від потреби зрозуміння, співчуття, відповіді, «поради», Шевченко має прямування до резонансу на тлі спільноти, а тим самим доходить до зображення виникну спільноти, на-самперед до виникну характеристичного для постанови спільнотного життя почуття «ми» (у протиставленні до відокремлених «я» і «ти»). В цей спосіб Шевченко дас ілюстративний матеріал, як ви-

никають поодинокі конкретні спільноти: родина (найширше) на тлі рідної хати; дружні гурти «соузників»; громада на тлі рідної природи; нація. Його нюансування є того роду, що картинами Шевченкової поезії можна б прекрасно ілюструвати відповідні розділи наукового підручника соціології.

Будучи навіть дуже обережним при узагальненнях, треба сказати, як мінімум, що для українця характеристичне бодай прямування жити у родині, зумовлене винятковим бажанням соціального резонансу. Про це говорить загальна поширеність, як ідеалу, бажання сублімованої любові, як підстави родинного життя, — бажання любові, відбите в такій самій мірі у народній творчості, що й у Шевченковій ліриці, яка є саме з цього погляду на самперед прямим продовженням народної поезії. Але можна сказати більше: це саме, мабуть, співчутливість Шевченка до долі близького спричинилася до такого великого поширення «Кобзаря», а це уповноважує до висновку, що співчутливість та бажання співчутливості дуже відповідає духовості українця, який дуже добре почував себе на тлі тих спільнот, які найбільше задовільняють те саме його бажання (отже на тлі «малих спільнот»: родини, дружнього гурта, громади).

\*\*

У підрозділах Б-Ж вичерпано проблематику (у коротких резюме) головних (і в більшості друкованих) аналіз Шевченкової творчості. Проте залишається ще декілька соціальних прямувань без окремого деталізованого розгляду. Це тому, що 1) замало було відповідного ілюстративного матеріалу і тому тільки мало можна було про дане прямування сказати (це, зокрема, так у відношенні до прямування до вислову й спеціальної здібності пристосовуватися) і що 2) подекуди ілюстративний матеріал може стосуватися (як це ще коротко побачимо) рівночасно двох прямувань (як це має місце при прямуванні до перенесення почувань). Для повноти картини у наступних трьох підрозділах (З-І) буде коротко з'ясована проблематика тих прямувань, хоч їм передше не присвячено окремих студій.

**3. Прямування до вислову** тісно сполучується, як було вже зазначене у заувагах про поділ праці, із потребою соціального резонансу. Це ж очевидне, що людина, яка бажає знайти відгук у інших, мусить із тими іншими увійти у контакт, — мусить уміти висловитися, при чому її «вислів» може набирати різних форм: від постави й рухів тіла — через жестикуляцію, міміку, голос — аж до мови, чи пак навіть до складіших — об'єктивізованих від людини і триваліших — її висловів у виді рисунку чи малюнку, поезії, музики, наукової систематизації, які разом складаються на культуру.

У студії про потребу соціального резонансу у Шевченка спеціально відзначено, що в нього, поруч підсвідомого прямування до шукання відгуку у людей, було ще усвідомлене й доцільне намагання добитися того відгуку, яке, однак, насамперед вказує на виразне змагання поета до вислову, при чому — в дальшому —

це намагання стає джерелом творчості. Змагання до вислову у Шевченка це народження його поезії й його мистецтва. Тому в нього, при відомій тузі до життя в спільноті, найважливіша функція припадає слову, яке є святим, яке має бути оживлене та просвічене, яке має полум'ям взятися, людям серця розгопити, по Україні рознести й в Україні святитись. Тому Шевченко спеціальну роль приписує письменникам-поетам, які — насправді — є пророками. Тому він повний пошани до сучасних поетів, що, зрештою, цілковито відповідає традиції пошанування до кобзарів, які в дошевченкову добу були символом прямування до вислову, при чому рівночасно виконували вони безліч важливих функцій, пов'язаних із прямуванням до вислову: інформативну, розвагову, пропагандистичну, педагогічну, повчальну тощо.

Про це саме прямування свідчить роля усної словесності в українців із їх приповідковою співучістю, при чому сполука двох засобів вислову — слова й музики — скріплює завдяки рівночасній дії на інтелект та почування ефект, що підкреслює тільки інтенсивність самого прямування до вислову і стойть, зрештою, не-заперечно у зв'язку із бажанням самовияву.

**І. Здібність пристосування.** Коли потреба вислову структурно пов'язана із прямуванням до самовияву, а функційно із бажанням соціального резонансу і коли — в результаті — проявність цього прямування і про його характеристичність для української спільноти можна говорити без окремої детальної аналізи, а тільки на підставі зібраного вже в інших студіях матеріалу, тоді важче цю саму методу застосувати при констатаціях, що стосуються потреби пристосовництва, для якого прямування матеріалу таки дуже мало. Можливо, що воно спеціально для українців не характеристичне (що, зрештою, дедуктивно можна б підтвердити згаданим поглядом Я. Яреми про інровертивність українця). Цей здогад підтверджує анархізм вдачі, яка важко достосовується до оточення. Проте, деякі місця велять думати, що коли прямування для українця не є характеристичне в тому сенсі, що можна б на підставі його насилення робити деякі висновки етнопсихологічного характеру, то все таки не можна говорити про його брак. Коли, наприклад, говорилося про гармонію родини, що була похідним вивтом доволі первісного прямування до наслідування, то при поставанні тієї гармонії мусила у якийсь спосіб співідіти — поруч із механічним наслідуванням — здібність пристосуватися, коли, врешті, затрачуються індивідуальні реакції, а подруги реагують спонтанно однаково (Трохим і Настя у «Наймичці»).

Кобзарі свідомо достосовуються до оточення, щоб відповідно до чужих уподобань впливати на почування та переконання.

Врешті, пристосовництво у льокайстві «землячків», на яке

так дуже обурювався Шевченко, чи в легкім перейманні чужих ідей («слов'янофільства», моди).

Для самого Шевченка, як конкретної одиниці, характерна повна нездібність до адаптації, і цим вияснюється — поруч із його неповторним впливом на оточення — його конфлікти з найближчими, а в ще більшій мірі його незавидна доля на засланні, коли він постійно повторює своє «*ceterum censeo*», включно до «а я без вірші не улежу!» Цим теж вияснюється, що іронія великого «Сну» (що за його насамперед довелося Шевченкові ціле десятиліття покутувати) дослівно та сама, що «Юродивого» після заслання. Це найкраща ілюстрація до його відомого «не каюсь», але одночасно й психологічне тло стійкості.

I. Переношення почувань і українська почуттєвість. Подібно, як у випадку вислову й адаптації, у Шевченка небагато місць, що могли б свідчити безпосередньо про прямування переносити почування й переконання. Звичайно, щойно згадувана співучість українців, при прямуванні до повноти вислову, є одночасно виявом прямування й переносити почування, бо ж це мелодія більше діє на почування, ніж саме слово. Хотячи впливати на когось чи навіть переконати когось, українець насамперед намагається порушити почування. Ця сама манера у вицій формі усної словесності, — у кобзарів, спеціальним завданням яких було не раз переконувати і які свою функцію виконували через попереднє зрушення почування. В них також сполучка мелодії з словом, — але в них і спеціальне студіювання середовища, до кого в який спеціальний спосіб підійти, щоб його насамперед зворушити, а потім уже й приседнати до співдії. Тому українські улюблені провідники це ті, які вміють вчутися в ситуацію і впливати на оточення не діялектикою, але цілім настроем. «Батько» Максим (Залізняк) завжди серед своїх «орлят», щоб могти з ними випити й пожартувати, заслівати й затанцювати. Впливаючи постійно на настрій, він легко може зрушити їх до боротьби й переконати в її справедливості. І зовсім аналогічно Гамалія, чий заклик до бою падає в момент, як настрій піднесений. Його план «яничара бити, а курені килимами, оксамитом крити» вливається в радісні звуки могутньої пісні. Проте тих (до речі, доволі кольоритних) картин мало для висновків. Але в зв'язку із почуванням можна сказати, що інше: почування сполучаються в українця сливе з кожним прямуванням, і вже з цього можна багато сказати про переношення почувань, а ще більше про почуттєвість українця, як про одну із основних наших властивостей.

Що прямування до самовияву, яке є часто нелогічним (не маючи об'єктивного виправдання в даностях людини чи протиставлячися її життєвим інтересам), має сильний компонент почувань, не потребує відзначення; але в українців — при їх пасивності, отже при слабому вольовому компоненті — саме почуттє-

вість, а не інстинктивний динамізм є головним рушієм нашого підставового прямування.

Але при сильнім бажанні самовияву, отже при спрямуванні уваги на себе, при нашім інтервертізмі, українець рівночасно не любить самотності, — і в нього бажання контакту, соціального резонансу; в своїм егоцентризмі він не замикається в собі, що вияснюється тільки почуттєвістю. Тому при незаспокоєнім прямуванні стан спеціального пригнічення, безнадії. Коли бажання резонансу в оточенні може бути ще вияснюване охotoю забистіти на фоні спільноти (отже було б таки похідним явищем прямування до самовияву), то характеристичне, що до справжньої спільноти в українців доходить тільки там, де можуть проявитися повністю почування: роля любові при поставанні української родини — приповідкова. Поза тим в українськім середовищі найсильніша та спільнота, що заснована на безпосереднім відношенні, отже на почуванні, а українець — це типова людина «малого гурту». Спільнота інтересів, заснована на розумовій калькуляції, для нього невідома (і це знову, так пластично проявляється у Шевченка у його «думках» дівчат, що не хочуть віддаватися тільки для багатства).

Український егоцентризм веде, правда, до незгідливості й насамперед до браку підпорядкування, але ніколи до мізантропії. Навпаки, українець сповнений альтруїзму, іноді справді свангельської любові до близького, при чому в нього не тільки потреба несення допомоги (як щось вирозумоване), але й справжнє співвідчуваання у нещасті й співчуття в трагічній ситуації. Це знову вказує на виняткове значення почувань, тим більше що в українців допомога йде зasadничо «згори вниз», — для меншого брата, отже допомога не є визнанням авторитету (як це бувас, наприклад, у здисциплінованих німців), але виключно потребою серця.

Авторитет українець знову скильний визнати не на підставі розумової калькуляції (холодного зваження варгостей визнаного авторитету), але під впливом хвилини, настрою, — часто під впливом випадкового захоплення. Тому авторитетом втішаються радше люди навіть меншого формату, але ті, дія яких нахідається, які з оточенням пов'язані чуттєво (що творить підложжа для сприймання демагогічних виступів тих, що вміють відповідно достосуватися до оточення).

Почуттєвість теж у спонтанних вибуках всенародного гніву у невоювничих і неагресивних українців, — гніву, що степенується до помсти з виявами виняткової жорстокості. Знову ж при сильно розвинутій «харітас» українців одним із наймарканінших її проявів є посунена до крайніх меж ідея всепрощення. Ця популярність української душі між пожстою й всепрощенням випливає із пристрасної почуттєвости, нерегульованої компонентом розуму чи свідомим прямуванням до заздалегідь визначеної цілі.

Врешті, можна пригадати, що з природи мало здібний до адаптації, українець у відповіднім оточенні легко пристосовується, якщо знайде відповідне «чуттєве підсоння». Тому з українцем можна далі зайти «по доброму», ніж примусом, залякуванням чи терором.

Накресливши цю схему соціальних прямувань українця, треба пригадати, що вона стосується — хоч і подана для скороту у узагальненій формі — тільки аналізи Шевченкової поезії, при чому для повноти картини треба сягнути до детальних аналізів, на яких опирається схема.

### III. Висновки й спроба підсумовуючої загальної схеми

А. Аналіза Шевченкової творчості, як верифікаційний засіб етнопсихологічних гіпотез. Згідно з вихідною посилкою, аналіза Шевченкової творчості мала дати порівняльний матеріал для (пізнішої) синтези етнопсихології українського народу, за точно визначенним порядкуючим принципом. Вже короткі резюме, вміщені у цій підсумовуючій студії, вказують на багатство матеріалу, хоч і не дають повної картини про пластичність ілюстрацій для поодиноких прямувань (яку пластичність можемо пізнати тільки при читанні складових студій). Все таки, з цього погляду представлена аналіза — це тільки мала цеглинка, яка до висновків уповноважує тільки у зіставленні із десятками (краще: із сотнями!) аналогічних дослідів (згідно із зasadами індуктивної методи).

Проте, аналіза має ще одне значення: верифікації дотеперішніх дослідів, чи пак краще дотеперішніх робочих гіпотез. Найкраще порівняння провадити при затриманні тої самої порядкуючої схеми, отже порівнювати результати із першою спробою синтези соціальних прямувань українців. Таку спробу дав я 1951 року.<sup>24)</sup> Порівняння було б найкраще, якщо б точно поруч зіставляти поодинокі вияви всіх прямувань за чергою. Це було б можливо одинак тільки в окремій студії, бо вимагало б надто багато місяця, і вело б до частих повторень, що в свою чергу затемніє картину. Тут можна коротко відзначити, що сучасний детальний дослід повністю підтверджує попередні констатациі, при чому треба знову підкреслити багатство новоздобутого матеріалу, яке дозволяє на кюансування проблематики, а подекуди її поширює. В попередній робочій гіпотезі, наприклад, взагалі нічого не говорилося про такі прямування, як переношення почувань, наслідування, здібність пристосування.

Може, в сучасній деталізованій аналізі не так центрально з'я-

24) «Соціальні інстинкти українців», студія писана 1951 р., друкована у місцевому «Візвольному Шляху», чч. V-VI за 1954 р. стор. 35-42 і 38-42. Таким чином, між спробою початкової синтези і цією деталізованою студією лягло 11 літ часу, що має те значення, що час був достатній для можливо якнайбільшої взаємної незалежності студій.

соване прямування до самовияву, як підстави українського індивідуалізму, що його — здебільша — у структуризації української духовості уважають основним, центральним прямуванням, з яким пов'язані всі інші прямування, як похідні; проте цього на віть не можна було й очікувати: структуризація це вже схема, яка є завданням науки, тоді як поезія (а тим самим і її аналіза) є тільки відбиттям дій (а не її схематизацією). Але всі властиві маніфестації самовияву у Шевченка наявні. Інша заувага потрібна до усунення можливого непорозуміння (і сповідного проти річчя): в ранішій синтетичній студії говориться, що помста в Україні невідома, але з цілого контексту виходить, що ідеться про звичай родової помсти (вендетти), що утримався досі в деяких країнах Європи (Сардинія, Корсіка), а в Україні — як кажеться у студії — був скасований законом у XI ст. Коли ж аналіза Шевченкової творчості вказує, що помста вибуває за деяких умов з великою жорстокістю, то тут не йдеється про цей спеціальний рід помсти, але про стихійний вибух народного гніву за дізнані кривди, наявність якого відзначено виразно й в попередній студії. Таким чином, в загальному аналізі як верифікаційний засіб виправдала себе повністю, даючи багатий порівняльний матеріял.

Врешті, вона є причинком до пізнання психології самого поета, і то на тлі духовості народу. Цей аспект важливий щонайменше з двох поглядів: насамперед, з погляду вивчення духовості самого Шевченка; в дальному, як верифікація твердження про його «народність» в розумінні безпосереднього вислову загальнонаціональної духовості.

Б. Структура української духовості в світлі проведеного досліду. Як представлена в оцім Збірнику іцла студія є, власне кążучи, кінцевим розділом більшої праці, тобто підсумком і резюме детальних дослідів, так у останнім підрозділі хочу ще дати кінцевий — як найкоротший — підсумок (в роді резюме) для підкреслення взаємопов'язання (цілісної структури) поодиноких духових виявів української людини, як їх можна було виконтерпретувати із творчості найбільшого українського поета. Звичайно, на поодинокі структурні пов'язання були вже короткі натяки (зокрема при згадці про почуттєвість українця), але тут ідеється про замкнену картину цілості: структурне резюме попередніх резюме.

Українець — це інровертивна людина, з сильним відчуттям свого «я» і бажанням самовияву назовні, яке прямування вирішує про принадлежність українського народу до індивідуалістичного культурного циклу. Заглиблений у собі і маючи відчуття гідності, він прямує до повалення всяких обмежень особистої свободи, в тому числі до нівелляції соціальних перегород. Неохота коритися волі іншого йде так далеко, що комплементарне прямування до самовияву — нахил підпорядкуватися — в українця з природи слабо розвинений. Ця остання властивість характеру ще більше поглибилася у результаті століть неволі, коли творчий спротив

набирає прикмет чесноти. При ідеалізовані бунту поглиблювалася й внутрішня незгідливість українців: у результаті часта в них анархічність, в крайнім випадку кавіть нігілізм.

Бажання самовияву, випливаючи — зрештою, як кожне прямування — з ендотимної підвалини, але більше з нею пов'язане, як чи не всі інші прямування, не маючи змоги у результаті зовнішніх умов повнотою здійснитися, скріплює у висліді незаспокоєність — вже з природи дуже сильну — українську почуттєвість, яка є — поруч із прямуванням до самовияву — другою основною властивістю нашої духовості, що призвело багатьох наших етнopsychологів чи мислителів до вислову про «кордоцентричності» українського народу.<sup>23)</sup> Брак зовнішнього успіху скріплює інровертивність українця, але рівночасно й пасивізм (знеохоту), спричинюючись рівночасно до своєрідної утечі від дійсності, до ілюзіонізму, який у Шевченка виявляється такою картиною його описів. Так, отже, українець настроєний, але без сили волі в прямуваннях.

Інровертизм, зовнішні невдачі, утеча від дійсності, розвинені почування ведуть в сумі до застанови над істотою правдивої вартості. Це зумовлює ушляхетнення вдачі. Українська людина співчутлива до долі близького, вона — альтруїстична з бажанням нести допомогу, при чому насамперед допомагає вона нижчим, і тому що «нижчі» той допомоги насамперед потребують і тому що українець нерадо спричиняється до успіху сильнішого, авторитет якого мав би визнати. При розвиненім «братолюбії» в українця зникає агресивність, воявничість (незгідні, зрештою, з ідеалом справедливості, одним із найважливіших постулатів якої є свобода). При неагресивності одинак в українця залишається дух бунту проти несправедливості, який зокрема скріплюється ще й тенденцією до анархізму, але який є ушляхетнений ідеалом визвольної боротьби. Глибоке відчуття кривд і взагалі почуттєвість степенують бунт до охоти помсти, а народний гнів у своїй жорстокості є страшний. Проте, в даному випадку, відоме є й контрастове явище: ідея всепрощення, як досконалій вияв правдивої шляхетності, так само близька українській духовості, як бажання помсти. Саме та контрастовість (між двома крайностями) найкраще вказує на амплітуду почувань, на пристрасність вдачі

Друга контрастовість у тому, що український інровертизм не є замкненим у собі, — він радше є тільки спрямуванням на себе. Велика почуттєвість навіть при інровертизмі потребує контакту (українець не переносить самотності!), а до шукання контакту

<sup>23)</sup> Див.: «Сердце и его значение в душевной жизни человека» українського філософа Памфіля Юркевича. Статті Є. Онацького («Українська емоційність») та О. Кульчицького («Світоглядування українця»), за якими цитую працю Юркевича, вміщені у Збірнику «Українська душа». В-во «Ключі». Нью-Йорк-Торонто 1958. Подібно: В. Липинський та Д. Чижевський.

спонукує також охота самовияву (самовияв має зміст тоді, як є визнаний, отже самовияв мусить мати спрямування на якийсь зовнішній об'єкт). Коротко, українець шукає соціального резонансу, тому в нього є потреба вислову. Цей вислів, з одного боку, з огляду на бажану довершеність самовияву, з другого боку, з огляду на бажання якнайскорше вплинути на соціального партнера, змагає до завершення, а отже до рівночасного звернення до кількох сфер. Звідси сполука слова й музики у відомій пісенності українців, звідси бажання естетичного вислову, а отже уподобання мистецтва. Одночасно, однак, інровертизм, що не заперечує шукання контакту з оточенням, ослабив в українців здібність адаптації.

Егоцентричне спрямування уваги на нутро противиться також визнаванню авторитетів при чому ще раз проявляється українська почуттєвість: до визнання авторитету приходить радше під впливом настрою, — хвилевого захоплення, як у результаті холодної аналітичної заслуг цілого життя людини. Звідси часта поширана авторитетів малого формату, при рідкості справжніх історичних авторитетів великого маштабу.

Також поставання спільнот виникає під впливом почувань, а не в результаті зрозуміння необхідності чи інтересу. Тому українець це людина «малих гуртів», в які він безпосередньо входить. Всі ті малі спільноти — родина, братство, громада — сильно злютовані почуваннями. Далеко менше зрозуміння до великих спільнот, до яких поставання потреба певного абстракційного процесу. Все таки, під впливом ідеалістичної постави в пошана традиції, як суми витворених століттями ідеалів, і традиція виконує важливу дисциплінуючу функцію, зокрема важливу при відомій анархічності вдачі. Авторитет ідеалу є багато сильніший від авторитету конкретної одиниці, а протиставлення колишньої свободи, що умогливила самовияв і своєрідні форми життя («вольності»), сучасній неволі є чинником, скріплюючим традиціоналізм. Цей традиціоналізм став підставою національного відродження за Шевченка і завдяки Шевченкові.

Подана схема має небезпеку кожної схеми: через узагальнення вона надто спрощує проблему, але одночасно вона може бути провідною ниткою через детальний дослід, в якому деталі затемнюють зариси цілості.

Схема, яка є найкоротшою синтезою детального досліду і завданням якої є бути верифікуючим чинником дотеперішніх робочих гіпотез (про що була мова в попередньому підрозділі),<sup>26</sup> стає автоматично по своїм заінсуванню новою робочою гіпотезою, яка домагається своїх доповнень і верифікацій у чергових аналогічних дослідах.

<sup>26)</sup> В якій мірі схема підтверджує дотеперішні гіпотези і наш нормальний погляд на духовість українця в тій формі, як я її оце представив, про те найкраще може судити кожний компетентний читач.

# БІБЛІОГРАФІЯ НАУКОВИХ ПИСАНЬ АВТОРА

## I. ПСИХОЛОГІЯ

### A. ПСИХОЛОГІЯ В'ЯЗНЯ

1. «Über die Erforschung der seelischen Erlebnisse des Inhaftierten». Kurzreferat im «Bericht über den 17. und 18. Kongress der Deutschen Gesellschaft für Psychologie». Göttingen 1953. Pp. 163-164.

Резюме авторефрату докторської дисертації (Берлін, 1944), досі не друкованої; автореферат читаний на 18-ім конгресі Німецького Т-ва для Справ Психології (Марбург 1951).

Сім аналіз книжок про німецький концентраційний табір (з погляду психології в'язнів):

2. «De profundis»: рецензія на книжку О. Данського: «Хочу жити». В тижневику «Українська Трибуна», Мюнхен 19. I. 1947.
3. «Світло в темряві»; про релігійні елементи в книжці О. Данського. В тижневику «Християнський Шлях» (циклостиль), Міттенвальд 4. V. 1947.
4. «Нацистський концтабір в очах українського мемуариста»; психолого-гічна аналіза переживань в'язня. В місячнику «Визвольний Шлях». Лондон, число за серпень 1953. Стор. 43-45.
5. «На маргінесі одною спроби наукової синтези»; рецензія на соціологічну книжку Е. Когона про німецькі концентраційні табори. В тижневику «Час», Форт, Баварія, 4. V. 1947.
6. «За добрі ім'я українського народу»; на маргінесі книжки Е. Когона. «Час», 18. V. 1947.
7. «Експерименти в німецьких концентраційних таборах»; реферат книжки А. Мічерліха Я. Ф. Мільке. «Час». Числа за 14., 21. і 28. IX. 1947 і передбачені в додатку до брошури «Німецький концентраційний табір» (диви позиція 9).
8. «Дві книжки про Брец»; психологічна аналіза спогадів М. Бажанського та В. Мартинця). «Визвольний Шлях». Квітень 1954. Стор. 115-122.
9. «Німецький концентраційний табір». Спроба характеристики. Студія, читана в уривках на 1-ій науковій конференції НДІУМ і на спільнім засіданні Секцій НТШ у Міттенвальді (1947). Видання Науково-Дослідного Інституту Української Мартиrolогії ч. 3. Мюнхен 1948. Стор. 55. Чужомовне резюме студії:
- 9a. «German Concentration Camps» in: «Proceedings of Historical-Philosophical Section of Shevchenko Scientific Society» Vol. I. New York-Paris 1951. Pp. 114-116.

Три студії про вияви переживань в'язня в поезії:

10. «Поезія у в'язниці». В тижневику «Український Самостійник». Мюнхен. Числа за 5., 12., 19. VIII., 16., 23. та 30. IX. 1951, і осібною відбиткою: Видання Ліги Українських Політичних В'язнів; Мюнхен 1952; стор. 17.
11. «Сліди в'язничних переживань у творчості Шевченка». Доповідь на 1-шій Шевченківській Сесії НТШ у Европі (Париж 1952). Резюме у бюллетені «Вісні Европейського Відділу НТШ» ч. 1, Сарсель, березень 1952 (циклостиль), а повний текст:
- 11a. «Сліди в'язничних переживань у Шевченковій поезії». «Визвольний Шлях». Січень 1954. Стор. 33-43.
12. «Душевні переживання в'язня в „Тюремних сонетах“ І. Франка». До-

повідь на Франківських сесіях НТШ у століття народження поета (Париж і Нью-Йорк 1956). Друк: Записки НТШ, том 166. 1957. Стор. 82-97 і окремою відбиткою.

13. «Die seelischen Erlebnisse des Häftlings im Lichte der Existenzphilosophie». Referat gehalten auf dem XIII Internationalen Psychologenkongress in Stockholm (1951). In der Monatsschrift «Der Psychologe», V/12. Schwarzenburg-Schweiz, Dezember 1953.  
і резюме доповіді у конгресовій книзі:
- 13a. «Die seelischen Erlebnisse des Häftlings im Lichte der Existenzphilosophie» in «Proceedings and Papers of the thirteenth International Congress of Psychology at Stockholm 1951». Pp. 159-160.
- Спроба загального підсумку:
14. «Les expériences vécues du détenu» in: «Proceedings de la Section Historique-Philosophique de la Société Scientifique Shevchenko», Vol. II. Paris-New York-Toronto 1957. Pp. 20-25.

## Б. ЕТНОПСИХОЛОГІЯ

### а. Проблема психологічних підстав Окциденталізму

15. «До проблеми сучасної духовової кризи». Доповідь, читана на засіданнях Філософично-педагогічної комісії НТШ(1948). В тижневику «Час». Фюрт, Баварія. В числах за 17., 24. 31. X, 7., 14. та 21. XI. 1948, а українське та англійське резюме студії у виданнях НТШ:
- 15a. «До проблеми сучасної духовової кризи». «Сьогочасне й Минуле», 1-2. Мюнхен 1949.
- 15b. «Remarks to the Present Spiritual Crisis» in: «Proceedings of Historical-Philosophical Section of Shevchenko Scientific Society», Vol. I. New York-Paris 1951. Pp. 117-119.
16. «Психологічні підстави Окциденталізму». Автореферат недрукованої габілітаційної праці (Мюнхен 1949). Циклостилевий бюллетень: «1-ше кореспонденційне засідання Історично-Філософічної Секції НТШ». Сарсель травень 1952, стор. 1-12.
17. «Проблема психологічного Окциденталізму України». Габілітаційна лекція (Мюнхен, 20. X. 1949). В тижневику «Український Самостійник». Мюнхен. В числах за 17., 24. II., 16. та 23. III. 1952, а англійська версія лекції:
- 17a. «A psychological Interpretation of ukrainian Occidentalism» in «Ukrainian Quarterly», VI/I. New York Winter 1950.
18. «Протиставлення Сходу й Заходу з психологічного погляду». Курс викладів на 1-шім Високошкільним Літнім Курсі Українознавства (Люрі, Франція, 1952). В місячнику «Визвольний Шлях». Лондон, число за червень (стор. 20-24) і липень (стор. 17-23) 1953. Скорочена німецька версія, читана на зустрічі німецьких та українських психологів (Мюнхен 1953):
19. «West-Ost-Spannung im Lichte der Psychologie» in: «Die Geistige Welt» № V/1954. München. Pp. 56-67.

Англійське резюме доповіді у редакованім автором звідомленні зо зус-  
трічі:

- 19a. «East-West Tension in the Light of Psychology» in «Proceedings of the Scientific Conference in Munich». Munich 1954. Pp. 27-30.
20. «La ligne de démarcation entre l'Occident et l'Orient» in: «Messageur Ukrainien» du 31. V. 1952 (Paris).  
Те саме по еспанським:
- 20a. «La linea de demarcacion entre Oriente y Occidente» in «Ucrania Libre». № 8(16), Buenos Aires VIII. 1952.

## 6. Етнопсихологія українця

21. «До психологічної аналізи „Книг Вікія”. Резюме доповіді, читаної на 1-шій науковій конференції НТШ у Європі (Сарсель 1952), вміщене в циклостильному бюллетені Т-ва «Вікії Європейського Відділу НТШ», ч. 3 за грудень 1952. Французька версія резюме у редакованім автором звідомленні із конференції:
- 21a. «Contribution à l'analyse psychologique des 'Livres de la Génése» in: «Résumé de la Conférence Scientifique à Sarcelles (1952)». Rome-Paris. Pp. 12-14.  
Повний текст доповіді:
- 21b. «Українська духовість у творах Костомарова». У місячнику «Визвольний Шлях». Лондон, число за грудень 1953. Стор. 23-26.
22. «Соціальні інстинкти українців». Резюме доповіді, читаної на 2-ій науковій конференції НТШ у Європі (Римська Сесія 1953), вміщене в бюллетені «Вікії Європейського Відділу НТШ», ч. 8, за травень 1954, а повний текст:
- 22a. «Соціальні інстинкти українців». «Визвольний Шлях». Числа за травень (стор. 35-42) і червень (стор. 38-42) 1954.

Сім етнопсихологічних студій на матеріалі Шевченкової поезії:

23. «Соціопсихологічна аналіза „Москалевої Криниці”». Доповідь на 2-тій Шевченківській Сесії НТШ у Європі (Паріж 1956). Збірник УВУ т. VI. Мюнхен 1956 і окрема відбитка (стор. 21 — враз із німецьким резюме).
24. «Шевченків „Кобзар” під аспектом інстинкту самопіднесення». «Визвольний Шлях». Липень (стор. 809-825), серпень (стор. 891-898) і вересень (стор. 1037-1046) 1956.
25. «Альтруїзм у Шевченковій ліриці». «Визвольний Шлях». Жовтень (стор. 1146-1156) і листопад (стор. 1244-1254) 1956.
26. «До проблеми інстинкту боротьби у творчості Шевченка». Неперіодичне видання «Розбудова Держави». Торонто-Денвер 1957-58. Числа 20 (стор. 1-6), 21 (стор. 9-18) та 22 (стор. 20-30).
27. «Бажання суспільного резонансу в Шевченка як людини й творця». Доповідь на Шевченківську сесію НТШ у Європі у століття смерті Поета (Паріж 1961). Друкована у виданні «Наукові Записки УВУ», ч. 4-5. Мюнхен 1961. стор. 71-124.
28. «До питання українського духового анархізму». Друкується рівночасно у місячнику «Визвольний Шлях».
29. «Українська духовість у поетичній візії Шевченка». Записки НТШ, том 169. 1962. Стор. 506-537 і осібна відбитка; як синтеза студій під 23-28.
30. «Панські жарти» у світлі етнопсихології». «Визвольний Шлях». Грудень 1956 (стор. 1378-1392), січень (стор. 31-41) і лютий (стор. 135-143) 1957.

## В. ЗВІДОМЛЕННЯ ПРО МІЖНАРОДНІ ПСИХОЛОГІЧНІ КОНГРЕСИ

31. «Воля жити й розвиватися»; доповідь про перший післявоєнний конгрес німецьких психологів у Бонні (1947), читана на засіданні Філософічно-педагогічної комісії НТШ. У тижневику «Час»; Фюрт, Баварія. У числах за 12, 26. X., 2, 23. та 30. XI. 1947.
32. «Конгрес німецьких психологів». Доповідь про конгрес у Геттінгені (1948), читана на Філософічно-педагогічній Комісії НТШ. «Час». 28. XI. 1. XII. 1948.
- 33а. «Психологія в житті». В тижневику «Християнський Голос», Мюнхен, 11. XII. 1949.
- 33б. «Психологія на службі людини». «Християнський Голос», 7. I. 1950.
- 33в. «Актуальні проблеми й філософічні тенденції сучасної німецької психології». «Християнський Голос», 29. I. 1950. Три статті про конгрес німецьких психологів у Мюнхені (1949), читані насамперед як доповідь на засіданні Філософічно-педагогічної комісії НТШ.
34. Три різні версії про конгреси психологів у Стокгольмі (міжнародній, 1951) і Марбургу (німецький, 1951):
  - 34а. «Конгреси психологів». В тижневику «Український Самостійник». Мюнхен 19. VIII. 1951.
  - 34б. «Психологічні конгреси у Стокгольмі й Марбурзі». «Християнський Голос». 9. IX. 1951.
  - 34в. «Конгреси психологів у Стокгольмі й Марбурзі». У щоденнiku «Америка». Філадельфія, числа за 23, 24. та 25. VIII. 1951.
35. «Активізація советських наукових кол». На маргінесі міжнародного конгресу «Дні дитячої психології» (Париж 1954). У щоденнiku «Свобода». Джерзей Сіті, число за 11. V. 1954. Стаття вміщена також в тижневику «Християнський Голос», в числі за 16. V. 1954, але під зміненим заголовком: «Нові форми советської мирної орензиви».
36. Нові перспективи німецької психології. Звіт з ходу нарад конгресу у Ганновері (1954). «Свобода». 4., 7. та 8. XII. 1954.
37. «Сучасні аспекти практичної психології» (із узглядненням релігійної проблематики). Огляд на підставі матеріалів конгресу у Ганновері (1954). У квартальному «Логос», VII/1, 3 і 4. Вінніпег 1955 і осібна відбитка (випуск 134). Стор. 39.
38. «Поширювання наших наукових зв'язків». (Про міжнародну конференцію, присвячену питанням етнопсихології, — Ницца 1955). «Християнський Голос». 2. X. 1955.

## Г. ІНШІ СТАТТІ З ДІЛЯНКИ ПСИХОЛОГІЇ

39. «Forschungsarbeit der ukrainischen Psychologen» in der Quartalschrift: «Psychologische Rundschau», I/3. Göttingen 1950.
40. «Проблема часів реакції в психології». Резюме доповіді на 2-ій науковій конференції НТШ у Европі (Сесія у Сарселі 1953), вміщене у циклостильним бюллетені Т-ва «Вісті Європейського Відділу НТШ», ч. 6 за травень 1954.

## ІІ. СОЦІОЛОГІЯ

Три статті в редакції автором Відділу «Суспільство» у систематичній частині «Енциклопедії Українознавства» (ЕУ/І), том 3-й. Мюнхен—Нью-Йорк 1949:

41. «Українська родина». Стор. 1134-1138.
42. «Суспільні верстви». 1136-1144.
43. «Суспільно-культурні й економічні організації». Стор. 1146-1148.

Три статті, що творять логічну цілість (курс викладів на 2-гім Високошкільнім Літнім Курсі Українознавства, 1953 р.):

44. «Проблема безкласового суспільства в ССР». У місячнику «Визвольний Шлях». Лондон, число за вересень 1953. Стор. 21-26.
45. «Новий становий лад у ССР». «Визвольний Шлях». Жовтень 1953. Стор. 16-22.
46. «Суспільний лад і психологія народу». «Визвольний Шлях». Листопад 1953. Стор. 22-28.

Доповідь, читана на німецькому конгресі психологів (Кельн 1953) і в дещо змінений версії на 2-тій науковій конференції НТШ у Європі (Мюнхенська Сесія 1953):

47. «Zur psychologischen Konzeption des Volkstums», Kurzreferat im «Bericht über den 19. Kongress der Deutschen Gesellschaft für Psychologie» (Köln 1953). Göttingen 1954. Pp. 209-211.

Повний текст німецької доповіді у бюллетені:

- 47a. «Wissenschaftliche Berichte des Ukrainischen Technisch-Wissenschaftlichen Instituts» № 44. München 1957. Pp. 26-28.

Українська версія:

- 47b. «До психологічної концепції народності». У місячнику «Вісник ООЧСУ». Нью-Йорк, число за грудень 1953, а українське резюме доповіді у
- 47b. бюллетені «Вісті Європейського Відділу НТШ», ч. 6 за травень 1954.

48. «Соціальна проблематика у творчості Папи Пія XII». Збірник «Папа Пія XII», виданий УВУ. Мюнхен 1956. Стор. 96-133.

49. «Українська родина в поетичній творчості Шевченка». Доповідь на конгресі української науки у Шевченкове століття в Нью-Йорку (1961). Друкується рівночасно у конгресовому Збірнику в Записках НТШ.

Підручник:

50. «Нарис соціології». Скрипт Інституту Заочного Навчання при УВУ. Мюнхен 1949. Стор. 125 (циклостиль).

## ІІІ. ІСТОРІЯ

Три статті в редакції автором підвідділі «Організації молоді» у систематичній частині «Енциклопедії Українознавства» (ЕУ/І), том 3-й. Мюнхен — Нью-Йорк 1949:

51. «Український Пластовий Улад». Стор. 955-957.
52. «Націоналістичне середовище» (молоді). На стор. 958.
53. «Студентство». Стор. 960-965.

Две звітні брошури про діяльність установ:

54. «Хроніка НТШ», випуск 77, за час 9. IV. 1949-31. XII. 1953. Видання НТШ, 1954, стор. 60.
55. «Завдання я діяльність УХР» (огляд діяльності й матеріали за час

13. XII. 1953- 15. V. 1959). Видання Українського Християнського Руху, випуск ч. 1. 1959. Стор. 127.
56. «Німецькі дослідники європейського Сходу на манівцях». Звіт з конгресу у Штуттгарті 1954. У щоденнику «Свобода», Джерзей Сіті, в числах за 9., 10., 11., 14., 15. та 16. XII. 1954.
57. «Совєтський колоніалізм в Україні». Доповідь на науковій конференції Міжнародної Вільної Академії Наук та Письменства у Парижі (1961) друкована в українському перекладі у щоденнику «Свобода», в числах за 20., 23., 24. та 25. I. 1954.
58. «Життєвий шлях З. Кузелі». У присвяченому йому Збірнику. Записки НТШ том 169. 1962. стор. 3-14 (як вступ до біографічних матеріалів).
59. «Бібліографія наукових писань З. Кузелі». Там же. Стор. 104-114 (на закінчення наукових аналіз дослідницької діяльності).

#### IV. НАУКОВА ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ

60. «Нарис української культури» у збірникі — редакованім автором — виданні «Вступний курс українознавства» Українського Народного Університету, — зошити 11-14. Мюнхен 1953. Стор. 64, — і друге видання (самостійно): накладом Шкільної Ради при Українському Конгресовому Комітеті Америки. Нью-Йорк 1961. Стор. 96.
61. «Бій під Крутами», у місячнику «Студентський Шлях». Львів 1933. Число 10-12. Стор. 262-297 і окремою відбиткою (Популярна бібліотека «Студентського Шляху», ч. 3. Стор. 34). Також англійська — зовсім змінена — версія
62. «The Battle of Kruty». Publisher: Central Union of Ukrainian Students. Louvain 1958. Pp. 21.

Ш.5(2-Ук)  
Я-63